

Sakarya Üniversitesi
Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi

TÜRK AKADEMİ DERGİSİ

CİLT / VOLUME: 3 | SAYI / ISSUE:1| HAZİRAN / JUNE 2024

e-ISSN: 2980-0412

CİLT/VOLUME: 3 SAYI/ISSUE: 1
E-ISSN 2980-0412

HAZİRAN/JUNE 2024
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sautad>

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ TÜRK AKADEMİSİ DERGİSİ

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

The Owner on Behalf of Sakarya University

Sakarya Üniversitesi Adına İmtiyaz Sahibi

Prof. Dr. Hamza Al
Sakarya University, Sakarya-Türkiye

Editor in Chief / Baş Editör

Hüseyin Çalışkan
Department of Social Studies Education
Sakarya University, Sakarya-Türkiye
hcaliskan@sakarya.edu.tr

Assistant Editors/ Editör Yardımcıları

Suat Kol
Department of Pre-School Education
Sakarya University
Sakarya-Türkiye
skol@sakarya.edu.tr

Gökçe Candan
Department of Econometrics
Sakarya University
Sakarya-Türkiye
gcandan@sakarya.edu.tr

Ali Kırksekiz
Karasu Vocational High School
Sakarya University of Applied Sciences
Sakarya-Türkiye
alikh@subu.edu.tr

Editorial Board / Editör Kurulu

Abdul Majid Nuredin
Public International Law
Vision University
North Macedonia
nuredin@vizyon.edu.mk

Aybeyan Selim
Mathematical Programming and Cryptography
Vision University
North Macedonia
aybeyan@vizyon.edu.mk

Dilşad Türkmenoğlu Köse
Political Science, Law
Sakarya University
Sakarya-Türkiye
dturkmenoglu@sakarya.edu.tr

Enver Aydoğan
Human Resources Management Organizational
Behavior, Strategic Management
Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye
enver.aydogan@hbv.edu.tr

Kadiyan Boobekova
Pedagogy, Psychology
Manas University, Kyrgyzstan
kadiyan.boobekova@manas.edu.kg

Kamil Taşkın
Business
Sakarya University
Sakarya-Türkiye
ktaskin@sakarya.edu.tr

Köksal Şahin
Political Science
Sakarya University
Sakarya-Türkiye
ksahin@sakarya.edu.tr

Mehmet Barış Horzum
Computer And Instructional Technologies
Sakarya University
Sakarya-Türkiye
mhorzum@sakarya.edu.tr

Mensur Nuredin
Philosophy and Religious Studies
Vision University
North Macedonia
mensur@vizyon.edu.mk

Oğuz Türkay
Gastronomy, Culinary Arts
Sakarya University of Applied Sciences
Sakarya-Türkiye
turkay@subu.edu.tr

Orkhan Valiyev
Political Science, Philosophy
Caspian University
Azerbaijan
orkhan.h.veli@gmail.com

Paki Küçüker
Turkish Language and Literature
Sakarya University
Sakarya-Türkiye
pkucuker@sakarya.edu.tr

Pusat Pilten
Teacher Training, Classroom Education
Khoja Ahmet Yesevi International Turkic-Kazakh
University-Kazakhstan
ppilten@ayu.edu.kz

Zahidova Sahovat Abduqodirovna
History
National University of Uzbekistan
Uzbekistan

Zoltan Egeresi
Strategy and Defense
University of Public Service, Hungary
zoltan.egeresi@gmail.com

Field Editors / Alan Editörleri

Turkish History and Culture / Türk Tarihi ve Kültürü

Abdul Metin Çelikbilek
General Turkish History, Pre-Islamic Turkish History, Central Asian History,
Turkish Steppe Culture, Turkish Peoples and Communities, Turkish Cultural History
Selçuk University
Konya-Türkiye

Turkish Literature / Türk Edebiyatı

Orhan Söylemez
Contemporary Turkish Dialects and Literatures
South-Western (Oghuz) Turkish Dialects and
Literatures
Kastamonu University
Kastamonu-Türkiye

Selçuk Kürşad Koca
Turkish Folklore Outside Türkiye
Turkish Folklore in Türkiye
Sakarya University
Sakarya-Türkiye

International Relations / Uluslararası İlişkiler

Terane Shirvanova
International Relations, Geopolitics, Ethnic Conflicts
Russia's Caucasus Policy
Azerbaijan State University of Economics
Azerbaijan

Yusuf Ziya Bölükbaşı
International Relations
Anadolu University
Eskişehir-Türkiye

Political Science and Public Administration

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Osman Nacak
Management and Organization Training
Aydın Adnan Menderes University
Aydın-Türkiye

Sociology / Sosyoloji

Hayati Beşirli
Sociology of Culture
Ankara Hacı Bayram Veli University
Ankara-Türkiye

Murat Şahin
Sociology
Ondokuz Mayıs University
Samsun-Türkiye

Psychology / Psikoloji

Shahida Rizvance Matsani
Learning, Motivation and Emotion, Self, Applied and
Developmental Psychology, Child and Adolescent
Development
International Vision University
North Macedonia

Sare Terzi İlhan
Guidance And Psychological Counseling
Amasya University
Amasya-Türkiye

Educational Sciences / Eğitim Bilimleri

Bülent Akbaba
History Education
Gazi University
Ankara-Türkiye

Nalan Kazaz
Personality and Individual Differences, Educational
Psychology
Kolejji Aab Kosovo

Turkic World Economy/Türk Dünyası Ekonomisi

Oqtay Quliyev
Marketing
Azerbaijan State University of Economics Unec
Azerbaijan

Turkish World Geography/Türk Dünyası Coğrafyası

Muhammet Kaçmaz
Human Geography, Economic Geography, Political Geography, Tourism
Sakarya University
Sakarya-Türkiye

National Folklore/Milli Folklor

Venera Mustafayeva
Turkish Folklore Outside Türkiye
Istanbul Ayvansaray University
Istanbul-Türkiye

Erdem Özdemir
Composition in Turkish Folk Music
Uludağ University
Bursa-Türkiye

Preflight Editor/ Ön Kontrol Editörü

Erdem Yılmaz
Turkish World Studies
Not Affiliated to an Institution

Ethics Editor/ Etik Editörü

Tufan Çötök
Philosophy of Value
Sakarya University
Sakarya-Türkiye

Turkish Language Editor/ Türkçe Dil Editörü

Tuğba Demirtaş Tolaman
Turkish and Social Sciences Education
Sakarya University
Sakarya-Türkiye

Selin Zeyrek
Language Studies, Cultural Studies, Turkish Language
and Literature Education
Kırıkkale University (Doctorate)
Kırıkkale-Türkiye

English Language Editor/ İngilizce Dil Editörü

Tuğba Elif Toprak Yıldız
Izmir Democracy University
Cognitive Linguistics, Language Use Science, Psycholinguistics
İzmir-Türkiye

Statistics Editor/ İstatistik Editörü

Osman Zeki Okuyucu
Algebraic and Differential Geometry
Bilecik Şeyh Edebali University
Bilecik-Türkiye

Technical Editor/ Teknik Editör

Alperen Çalışkan
Social Studies Education
Muş Alparslan University
Muş-Türkiye

Secretariat/ Sekreteryaya

Hakan Ataç
Social Studies Education
Sakarya University

Layout / Mizanpaj

Mehmet Emin Çolak
Scientific Journals Coordinatorship
Sakarya University
Sakarya-Türkiye
mehmetcolak@sakarya.edu.tr

Yakup Beriş
Scientific Journals Coordinatorship
Sakarya University
Sakarya-Türkiye
yakupberis@sakarya.edu.tr

Indexing

Contents

Research Article

- 1 Türk Devletleri Teşkilatı Perspektifinden Balkanlardaki Türk Diasporası
The Turkish Diaspora in Balkans from Perspective of the Organization of Turkic State
Selçuk Ural 1-12
- 2 Bozkırın İzinde: Oboo Kültü ve Anlamı
On the Trail of the Steppe: The Cult and Meaning of the Oboo
Hakan Ercan, Muhiddin Abdulkakim Aksoy 13-26
- 3 Kazakistan Dış Politikasında İktisadi İlişkilerin Rolü ve Önemi: Çin Örneği
The Role and Importance of Economic Relations in Kazakhstan's Foreign Policy: The Case of China
Alparslan Aybar 27-34

Book Review

- 4 Türkiye'de Devlet Geleneği
State Tradition in Turkey
Merve Keuser Öztürk 35-41

Türk Devletleri Teşkilatı Perspektifinden Balkanlardaki Türk Diasporası

The Turkish Diaspora in Balkans from Perspective of the Organization of Turkic State

Selçuk Ural

Sakarya Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal
Bilimler Eğitimi Bölümü, Sakarya,
Türkiye, sural@sakarya.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 24.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 05.06.2024
Yayınlanma Tarihi/ Available Online:
30.06.2024

Öz: Diaspora kelimesi Yunan dilinde sağa sola saçılmış/dağılmış tohumlar manasında kullanılan "dia" ve "sporos" kelimelerinden türetilmiştir. Geçmişten günümüze anlam bakımından birçok dönüşüm geçirmiş olmasına rağmen, bu konudaki tartışmalar bugün de devam etmektedir. İnsanlık tarihi boyunca toplumların keyfi veyahut zorla yerinden edilmelerinin yol açtığı siyasi, iktisadi, sosyo-kültürel etkiler dünyanın pek çok coğrafyasında diaspora şeklinde ifade edilen toplulukların oluşmasına yol açmıştır. Buradan hareketle bu çalışma dünyanın birçok coğrafyasında var olmaya çalışan Türk Diasporasının bir parçası olup tarihsel süreçte ana vatanlarından ayrılmak durumunda kalan Balkan Türklerinin perspektifinden, Türk Devletleri Teşkilatının varlığı ve önemine odaklanmaktadır. Her ne kadar TDT sistematığının temelinde Türk yurtlarındaki toplumsal birliktelik hedeflenmiş olsa da bu coğrafya dışında kalmış Türkler için de bu teşkilatın varlığı ve çalışmaları mühim öneme sahiptir. Kaldı ki Türk Devletleri Teşkilatının son dönemki adımlarından biri de dünya üzerindeki Türk diasporasına yönelik bir dizi iktisadi, sosyal ve kültürel forum programları olmuştur. Bu bağlamda çalışmada Türk Devletleri Teşkilatının Balkan Türk diasporasına yönelik bakış açısı ve faaliyetleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, Balkanlar, Diaspora, Balkan Türkleri

Abstract: The word diaspora is derived from the Greek words "dia" and "sporos", which mean seeds scattered left and right. Although it has undergone many transformations in terms of meaning from past to present, discussions on it continue today. Throughout human history, the political, economic and socio-cultural effects resulting from the arbitrary or forced displacement of societies have led to the formation of communities referred to as diasporas in many geographies of the world. Based on this, this study focuses on the existence and importance of the Organization of Turkish States from the perspective of the Balkan Turks, who are a part of the Turkic Diaspora trying to exist in many geographies of the world and had to leave their homeland in the historical process. Although the basis of the TDT systematic is aimed at social unity in Turkish dormitories, the existence and activities of this organization are also of great importance for the Turks outside this geography. Moreover, one of the recent steps of the Organization of Turkic States has been a series of social, economic and cultural forum programs for the Turkish diaspora around the world. In this study will try to reveal the perspective and activities of the Organization of Turkish States towards the Balkan Turkish diaspora.

Keywords: Organization of Turkic States, Balkans, Diaspora, Balkan Turks

Extended Abstract

From past to present, societies that have had to leave the areas they live in for various reasons and try to exist in other countries have been defined as diaspora. However, discussions has on this concept continue. Similar features of diaspora societies are that they have common history, culture, language and consciousness. In addition, when a society is referred to as diaspora, it is expected to establish sustainable relations with the geography in which it is settled. This will ensure that the relationship homeland of the diaspora community and the settled geography continues. It is observed that such displacement events occur frequently in Turkish history. For this reason, it is known that Turkish

diaspora communities exist in different geographies of the world. Today, has an serious part of the Turkish diaspora is located Balkans. For this reason article, perspective of the Organization of Turkish States on Balkan Turkish diaspora will be examined. The Turkish world is in a situation where it is trying to act under the Organization of Turkish States system and with a new sense of unity. However, is thought that the of Turkish World political geography is not limited to the Organization of Turkic States, but contains a big area borders of the attendee states of this organization. With this approach, has "Turkish Speaking States Heads of State Summits" were held starting from 1992. As a result of these summits, political will for unity emerged in the Turkish world. Of the 8th Summit, which was established the historical summit, the "Organization of Turkic States (TDT)", named the Organization of Turkic States and consisting of Turkey, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Kazakhstan and Azerbaijan has was established. Turkmenistan, Turkish Republic of Northern Cyprus and Hungary has took part as observer members. Thus, an international organization that has a very important strategic importance in terms of the existence, protection and unity of the Turkish diaspora, both living in their own homeland and outside their homeland in the world, has was created. Thus, the unification of the Turkish states around a single organizational structure was officially has achieved. The Organization of Turkic States has based on the Nakhchivan Agreement signed in 2009 and the Istanbul Declaration signed in 2010. Attendee countries of this organization have adopted the purposes and principles of the United Nations and other universal principles of international law. It has been declared that global norms concerning the preservation of peace and security and the development of good neighborly relations constitute the basis for the cooperation to be carried out under the roof of this organization. In addition, main purpose of the organization has been defined as deepening comprehensive cooperation among Turkish States and contributing to regional and global peace and stability. Attendee states have also expressed their commitment to fundamental principles such as democracy, respect for human rights, the rule of law and good governance.

The existence of diaspora communities, which have developed from the roots of area culture, history, identity and language and have risen to an extremely important position in today's international relations, has caused countries to pay more attention to this field today. States are has developing new projects and policies for their diasporas in many different geographies of the world.

Thus, as the first breakthrough towards this approach for the Turkic world, the Foreign Ministers attendee states of the Organization of Turkic States met in New York Dec 2012. The idea that the Turkish diaspora should act in a coordinated manner has come to the fore in the meetings. Since these meetings, 5 meetings (Baku-2013, Ankara-2013, Ankara-2018, Turkestan-2019, Bursa-2022) have been held by the Ministers and Heads of Organizations Responsible for Diaspora Affairs. The subsequent process developed rapidly and the "Baku-Shusha Diaspora Forum", the first meeting attended by the Ministers and Heads of Organizations Responsible for Diaspora Affairs of the attendee countries of the Organization of Turkic States, held in January 2013. With the joint declaration signed at the end of this Turkish diaspora forum, it was declared that one of the serious tasks required for the development of cooperation and solidarity in the Turkish world was the participation of the member states of the Organization of Turkic States in the single diaspora movement. In this direction, announced that it is aimed to accelerate the acquisition of citizenship of diasporas in the countries they live, provided that the ties of diasporas with their motherland are kept strong and cultural and spiritual values are protected. It is aimed to carry out activity for the diasporas to achieve political and social status in the states where they live and to prevent negative propaganda against the Turkish world. It has been has announced that the aim is to transfer experience between the countries of the Turkic world, strengthen the culture of solidarity and become a strong lobby as the Turkic language countries all over the world. Turkish diaspora activities, which were previously tried to be developed through diplomatic means, are today tried to be achieved through basic political steps in line with the founding dynamics and objectives

of the Organization of Turkic States. Then, with social, cultural, economic, technical, education and faith-based projects and with the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), the International Organization of Turkic Culture (TURKSOY), the Parliamentary Assembly of the Turkish States (TURKPA), the Turkish Culture and Heritage Foundation, the Turkish Academy and Efforts are being made to realize this within soft power organizations such as the Chamber of Commerce and Industry (TTSO). These soft power elements continue their activities in line with the main purpose of the Organization of Turkic States to improve the image of the member countries in the international arena and to carry out studies towards the goal of having the power to influence the public opinion in the countries where the Turkish diaspora lives. As can be understood from all these approaches and activities, cooperation efforts towards the Turkic world accelerated after the establishment of the Organization of Turkic States in 2009.

1. Giriş

Türk Dil Kurumunun “kopuntu” ifadesiyle bahsettiği (TDK, 2019) ve Sosyal Bilimler ile Uluslararası İlişkiler alanlarındaki çalışmalar düzleminde diaspora kavramı üzerinde yoğun araştırmalar söz konusudur. Her ne kadar diaspora tek başına bile kuramsal çerçeveye dar gelecek bir mana bütünlüğüne sahip olsa da günümüzde bu kavram ziyadesiyle Batı’lı bir bakışla ele alınmıştır. Bu bakış doğrultusunda da diaspora ifadesinin kullanımı Doğu’da yaşayan Batılı toplumlar şeklinde hiç ele alınmamışken, genellikle Batı’da hayatını sürdüren Doğu’lu toplumlar manasında ve yine ağırlıklı Batı’lı literatürde bu haliyle yerini almıştır (Yaldız, 2013).

Metaforik bir manaya denk gelen terim, diaspeiro sözcüğünden yola çıkılarak ilk kez Greklerce kullanılırken zamanla bir topluluğa ait yurttaşların yaşadıkları coğrafyalardan farklı ülkelerde yerleşik hayata geçmesini, göç etmesini veyahut zorunlu olarak sürgün edilmesini tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır. Burada dikkat çekilen husus ise diaspora toplumunun ortak bir geçmişe, etnik bilince, kahramanlık öyküsüne dair bir belleği koruyabilmelerinin önemi olmuştur (Dufoix, 2008; Safran, 1991; Cohen, 1996; Cohen, 2019). Öte yandan bir topluluğun diaspora kavramıyla tanımlanabilmesi için vatan olarak benimsenip göç edilen veyahut yerleşilen coğrafyalarla iletişiminin sağlanması ve karşılıklı ilişkilerin sürdürülebilir yapıda olması da mühim unsurlar arasında gösterilmiştir (Yemini&Berthomiere, 2005). Böylelikle diasporalar sayesinde anavatan ile yaşanmakta olunan coğrafya arasındaki devamlılık arz eden siyasi, iktisadi ve içtimai iş birliği sürdürebilmektedir (Bulwaka, 2009, s.120). Böylelikle bugün küreselleşen dünya tarzı ekseninde daha farklı işlevlere bürünen diaspora toplumları için anavatan konumundaki siyasal devletler, diğer coğrafyalarda hayat süren bu soydaşları için siyasal katılım ve çifte vatandaşlık gibi çeşitli serbestlikler de tanıyabilmektedirler (Oktay, 2015, s.58).

Kullanılmaya başlandığından buyana içerisinde yer aldığı çağın gerekliliklerine uygun bir dönüşümü yaşayan diaspora kavramı, günümüzde ulaştığı noktada artık daha kapsayıcı bir özelliği ifade etmeye başlamıştır. Çağımızın iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde diasporanın hem kendi işleyişinde birtakım değişiklikler görülürken ayrıca devletlerin bu diaspora topluluklarına yaklaşımlarının da değiştiği gözlenmiştir. Bu teknoloji gelişimiyle beraber büyük oranda diaspora toplulukları güçlenirken diğer yandan da asimile olma ihtimalleri oldukça güçleşmiştir (Basmacı, 2022). Buradan hareketle toplumsal boyutta Türk tarihini genel bir bakışla ele aldığımızda bu tarz siyasi, iktisadi, sosyolojik, kültürel ve hatta inanç temelli yer değiştirme hallerinin yoğun bir şekilde yaşandığı çok rahat fark edilmektedir. Hatta Türklerin tarihten günümüze varlıklarının devamı da çoğu kez bu tür yer değiştirmeler sırasında kurabilmeyi başardıkları medeniyet temelli siyasal sistemler sayesinde gerçekleşebilmiştir. Türk toplumu geçmişten bugüne bu tarzdaki her yer değiştirme sırasında belirli coğrafyalarda kendisine ait toplumsal izler de bırakmıştır. İşte bu izler de ziyadesiyle bu coğrafyalarda yaşamaya gayret gösteren Türk aile, akraba ve topluluklarıdır. Bu Türk topluluklarının dünyada önemli bir bölümü de günümüz Avrupa’sının giriş kapısı şeklinde anılan Balkanlarda var olmaya çalışan Balkan Türk Diasporasıdır. Böylelikle bu çalışma anavatanı dışında yaşamak durumunda olan Türk

diasporasının mühim bir bölümünü karşılayan Balkan coğrafyası özelinde güncel bir inceleme ve değerlendirme ihtiyacından doğmuştur. Ayrıca günümüz teknoloji çağının olanakları sayesinde geliştirilen coğrafyalar arası projelerle bugünün diplomasisinde diaspora topluluklarının kendi ana vatanları merkezli gayret göstermeleri de yumuşak güç unsuru şeklinde değerlendirilmektedir. Böylelikle çalışmada Türk diasporasına dönük projeler geliştiren Türkiye'nin son dönemde Türk Devletleri Teşkilatındaki varlığı ve bu teşkilatın Türk diasporasına yönelik sergilediği projelere de değinilmiş olunacaktır. Böylelikle bu araştırma nitel araştırma bağlamında literatüre dayalı betimsel modellerle tasarlanıp gerçekleştirilmiştir.

2. Türk Devletleri Teşkilatının Kuruluşu

Türk siyasal hâkimiyetini dünyada uzun soluklu ve büyük bir istikrarla sürdürmeyi başaran Osmanlı devleti döneminde, her ne kadar hanedanlık nüvesi bünyesinde de olsa Türklük hassasiyeti, siyasal rejimin temelinde ve devlet ricali içerisinde yerini almıştır. Dolayısıyla ortaya konulmaya çalışılan siyasal birlikteliğin kaynağında Türklük bilinci söz konusudur. Osmanlı Türkleri bünyesindeki üstün ve başarılı hâkimiyetin 19. asırdaki son dönemlerinde ortaya çıkan siyasal zayıflama hali nedeniyle Rus hegemonyasının Orta Asya'da ve hatta Kafkaslarla birlikte Doğu Anadolu'ya kadar genişleyebildiği bilinmektedir. Bu hal neticesinde Rus politik istilası altındaki Türk dünyasının siyasi, iktisadi, içtimai ve coğrafi bağları çok zayıflatılmış ve hatta koparılmıştır. Lakin Sovyet Rusya'sının 20. asrın sonlarında dağılmasıyla birlikte Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan siyasal bağımsızlıklarına kavuşabilmişlerdir. Böylelikle tarihten günümüze Türklük bilinci merkezli oluşan en batısında Balkanlardaki Kosova ve Karadağ'la birlikte Macaristan'ın, en doğusunda da Moğolistan'ın sınırları içinde yer aldığı belirtilen "Türk dünyası" söylemi yeniden bir gerçekliğe dönüşme fırsatı yakalamıştır. Hatta buradan hareketle günümüze kadar ulaşan "Türk birliği" ve "Türk bütünleşmesi" gibi yeni yaklaşım ve beklentiler de Türk dünyasının önünde belirlemiştir (Bay vd., 2017; Doğanay, 1995; Özsoy, 2023; Işıldak, 2023, s.78).

Tarihsel perspektifinin birliktelik duygusu etrafında yeniden perçinlendiği Türk dünyası kavramının coğrafi mananın dışında günümüzde yeni bir ideolojik bütünleşme eksenine Türk Devletleri Teşkilatı yapısı altında hareket etmeye çalıştığı görülmektedir. Lakin Türk dünyası kavramının Türk Devletleri Teşkilatıyla sınırlı olmayıp bu teşkilata üye ülkelerin sahip olduğu sınırlardan daha geniş bir coğrafyayı kapsadığı da aşikârdır. Bu sebeple ve sadece bu teşkilat yapısı bazında bakıldığında dahi 300 milyonu aşan nüfus, 1,3 trilyon doları aşan milli gelir, 560 milyar doları aşan bir dış ticaret hacmi ve 250 milyar doları aşan yurt içi yatırım stokunu elinde bulunduran Türk dünyası, bu açıdan ne denli büyüklükte bir sosyoiktisadi bir uluslararası güç olduğunu da göstermektedir (Yüce, 2023; Zorlu, 2019). Bu yaklaşımla 1992'den başlayarak "Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri" gerçekleştirilmiş ve bu zirvelerin nihayetinde de Türk dünyasında birliktelik üzerine siyasi irade ortaya çıkmıştır. 2009'da ise bağımsız Türk devletleri arasında ve ortak kurumsal bir çatı altında siyasal, iktisadi, teknolojik, sosyal ve kültürel iş birliğini tesis etme maksadıyla uluslararası bir teşkilat (Yılmaz, 2024) Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan'ın kurucu ülkeler olarak yer aldıkları "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TDKÜİK)" (Amirbek vd., 2017) ismiyle kurulmuştur. 2018'de Çolpan Ata'da düzenlenen 6. Zirvede Macaristan gözlemci üye statüsüyle, 2019'da Bakü'de düzenlenen 7. zirvede Özbekistan tam üyelikle, 2021'de İstanbul'da düzenlenen 8. zirvede Türkmenistan gözlemci üyelikle statüsüyle ve 2022'te Semerkan'ta düzenlenen 9. zirvede de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gözlemci üye statüsüyle teşkilata dâhil olmuştur. Ayrıca 2023'te Astana'da düzenlenen zirvede de Ekonomik İşbirliği Teşkilatı da gözlemci üye statüsüyle teşkilata girmiştir (TDT, 2024b). Türk Keneşi'nin kritik önemdeki zirvesi olarak adlandırılan ve Türk Devletleri Teşkilatı isminin ortaya çıktığı 8. Zirvesi "Yeşil Teknoloji ve Dijital Çağda Akıllı Şehirler" temasıyla Türkiye'de Yassıada'da 2021'de gerçekleştirilmiştir. Bu tarihi zirvede teşkilatın asil üyeleri Türkiye, Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Kırgızistan olmuştur. Teşkilata gözlemci üye olarak da Türkmenistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Macaristan katılmıştır. Böylece bu devletlerden oluşan "Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)" (TDT, 2024a) adıyla hem kendi anavatanlarında yaşayan hem de anavatanları dışında dünyadaki Türk diasporasının varlığı, korunması ve birlikteliği hususlarında son derece mühim bir stratejik öneme sahip olan bir uluslararası teşkilat

yapısı oluşturulmuştur. Bu sayede artık Türk devletlerinin tek bir teşkilat yapısı etrafında birleşmesi resmen sağlanabilmiştir. Dünden bugüne Türk dünyasının somut iradesinin bir teşekkülü şeklinde kurulan bu teşkilat sistemiyle bahsedilen siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel varlığının ortak hareket edebilme potansiyeline dönüşmesi Türk dünyası coğrafyasının da gelişmesini sağlayacak ve Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkeleri mühim bölgesel aktörler haline getirebilecektir (Özsoy, 2023). Türk Devletleri Teşkilatının sistemi, 2009 yılının 3 Ekiminde imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile 2010 yılının 16 Eylülünde imzalanan İstanbul Bildirisi doğrultusunda temellendirilmiştir. Böylelikle bu teşkilata üye ülkeler, Birleşmiş Milletler Anlaşmasının temel ilkeleri ile uluslararası hukuk normlarını benimsemiştir. Ayrıca evrensel manada çatışmasızlığın ve güvenliğin sağlanıp korunması ile olumlu düzeyde komşuluk bağlarının iyileştirilmesine yönelik küresel normların da bu teşkilat çatısı altında yürütülecek işbirliğinin zeminini oluşturduğu ilan edilmiştir. Bu doğrultuda teşkilatın temel amacı da Türk Devletleri arasındaki işbirliğini geliştirmek, ulusal ve uluslararası barış ile güvene destekte bulunmak şeklinde deklare edilmiştir. Üye ülkeler ayrıca, adalet temelli hukuk üstünlüğüyle beraber insani haklara saygılı, demokrasiye inanç ve müspet yönetim gibi ana dayanaklara bağlı olduklarını da belirtmişlerdir. Böylece bu yapının üyesi ülkelerin ortak tarih, kimlik, kültür ve Türk dili konuşan halkların dil birliğinden temellendirilen ve karşılıklı dayanışma düzleminde inşa edilen bir işbirliği yapısı oluşturulmuştur (TDT, 2024b; TCDB, 2024).

3. Türk Devletleri Teşkilatının Türk Diasporası Faaliyetleri

Ortak dil, kültür, tarih ve kültür kökünden gelişip günümüz uluslararası ilişkiler düzleminde son derece mühim bir konuma yükselen diaspora topluluklarının varlığı, günümüzde ülkelerin bu alana daha fazla dikkat etmesine neden olmuştur. Kaldı ki devletler dünyanın birbirinden farklı pek çok coğrafyasındaki diasporaları için yeni, uygulanabilir, toparlayıcı, birliktelik duygusunu özendirici birçok proje ve politikalar geliştirmektedir (Akhundova, 2014). Böylelikle Türk dünyası açısından bu yaklaşım doğrultusundaki ilk atılım da 2012'de New York'ta Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin Dışişleri Bakanlarının gerçekleştirdikleri görüşmelerde Türk diasporasının birlikte hareket etmesi gerektiği fikrinin ön plan çıkması üzerine gündeme gelmiştir. Bu toplantılardan günümüze kadar, Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakan ve Kuruluş Başkanlarıncı 5 toplantı (Bakü-2013, Ankara-2013, Ankara-2018, Türkistan-2019, Bursa-2022) gerçekleştirilmiştir. Bundan sonraki süreç hızlı bir şekilde gelişmiş ve Ocak 2013'te Türk Devletleri Teşkilatı dahilindeki ülkelerin diasporadan sorumlu bakan ve kuruluş yetkililerinin katıldığı ilk toplantı olan "Bakü-Şuşa Diaspora Forumu" gerçekleştirilmiştir. Bu Türk diasporası forumu sonunda imzalanan ortak bildiriyle Türk dünyasındaki iş birliği ve dayanışmanın geliştirilmesi için gerekli ciddi görevlerden birinin Türk Devletleri Teşkilatına üye devletlerin tek diaspora hareketine katılması olarak ilan edilmiştir. Bu doğrultuda da

Türk diasporasının anavatanlarıyla bağlarının güçlü tutulması, Türkçe konuşan diasporaların iktisadi güç unsuru oluşturarak varlıklarının güçlendirilmesi, örf, adet ve geleneklerle birlikte soyut değerlerin korunması prensibiyle diasporaların hayatlarını sürdürdükleri ülkelerde vatandaşlıklarını alabilmeleri önündeki engellerin kaldırılması, siyasi, iktisadi ve sosyal statü elde edebilmelerine katkı sağlayacak faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, Türk diasporasına karşı olumsuz propagandaların önüne geçilmesi, Türk dünyası devletleri arasındaki birliktelik ve tecrübe paylaşımı kültürünün kuvvetlendirilmesi ve dünyada Türk dildaş ülkelerin daha etkili lobi haline gelmesinin hedeflendiği ilan edilmiştir (Valiyev, 35; Tokmak & Kara, 2023). 2013'ün 14 Mayıs'ında Ankara'da tertiplenen 2. Diasporalardan faaliyetlerinden sorumlu bakanların ve kuruluşların yetkililerinin toplantısında da "Türkdildeş Diaspora Ortak Faaliyet Stratejisi" belgesi üzerinde mutabık kalınmıştır. Bu ortak strateji belgesi kapsamında Nahçıvan Anlaşmasında belirlenen hedef, faaliyet ve görevler teyit edilmiş, Türk diasporasının kendi ülkelerine ait imajı iyileştirmede ve olumlu kamuoyu oluşturmada üstlendiği rolün önemi belirtilmiş ve bu doğrultuda Türkdildeş ülkelerin işbirliğini ve beraberliği gerçekleştirmek amacıyla Türkdildeş diasporaları arasındaki birlikteliğin arttırılması için bu teşkilat gözetiminde diaspora işlerinden sorumlu bakanlık ve kuruluş yetkililerinden meydana gelen "Temas Grubunun" kurulmasına karar verilmiştir (TDT, 2024g). 8 Kasım 2018'deyse Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakan ve Kuruluş Başkanlarının katıldığı 3. toplantı Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı sonunda

dünyadaki evrensel ve bölgesel hadiseler doğrultusunda katılımcı ülkelerin kurumları tarafından yeniden ele alınan “Türk Keneşi Türkdildeş Diaspora Ortak Faaliyet Stratejisi” belgesi imzalanmıştır. Böylelikle bu belge kapsamınca Türkdildeş diasporalarının ortak çalışması doğrultusunda 2019 yılında gerçekleştirilmesi planlanan adımlar da Ortak Eylem Planı hazırlanarak kabul edilmiştir (TDT, 2024d). Türk Devletleri Teşkilatı Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakanlar ve Kurum Başkanlarının gerçekleştirdiği 4. Toplantı da 19 Kasım 2021’de pandemi süreci nedeniyle online olarak gerçekleştirilmiş ve Türk Devletleri Teşkilatının 2022 yılı “Diaspora Ortak Faaliyet Planı” kabul edilmiştir. Türk diasporası ve diğer işbirliği kuruluşlarının katılımlarıyla bir Nevruz kutlamasının yapılması, 3 Ekim Türk Devletleri İşbirliği Gününün, 2022’de Türk Devletleri Teşkilatı’nın dönem başkanı resmi sıfatıyla Türk büyükelçiliklerinden birinde tertiplenecek bir resepsiyonla kutlanmasını ve benzeri programın teşkilat sekreteryasının Macaristan Temsilciliği’nde de verilmesi, Azerbaycan evsahipliğinde 2022’de Türk Devletleri Teşkilatı 1. Diaspora Gençlik Forumunun tertiplenmesi ve Türk Devletleri Teşkilatının Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakanlar ve Kurum Başkanları 5. toplantısının 2022’de Kırgızistan’da gerçekleştirilmesi şeklindeki kararları almışlardır (TDT, 2024e). Türk Devletleri Teşkilatı Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakanlar ve Kurum Başkanlarının gerçekleştirdiği 5. toplantı Bıшкеk’te gerçekleştirilmiş ve toplantıda 2024 Yılı Diaspora Ortak Faaliyet Planı kabul edilmiştir (TDT, 2024f).

Türk Devletleri Teşkilatı diasporalarının iş birliğinin kapsamını ve mahiyetini görüşmek üzere Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakanlar ve Kurum Başkanlarının yanı sıra “Temas Grubu” düzeyindeki toplantılarla birlikte düzenli olarak “Diaspora Forumları” da gerçekleştirmektedir (TDT, 2024c). İlki Bakü’de düzenlenen diaspora forumunun devamı niteliğindeki bir diğer toplantı “Türk Devletleri Teşkilatı 2. Diaspora Forumu” ismiyle 28-30 Mart 2022 tarihlerinde Bursa’da Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile Türk Devletleri Teşkilatı ortaklığında gerçekleştirdiği bir çalışma olmuştur.

Önceki dönemlerde daha çok diplomatik yollarla geliştirilmeye çalışılan Türk diasporasına yönelik faaliyetler (Basmacı, 2022) günümüzde artık Türk Devletleri Teşkilatının yukarıda bahsedilen kuruluş dinamikleri ve amaçları doğrultusundaki temel siyasal adımların ardından sosyal, kültürel, iktisadi, dil, teknik, eğitim ve inanç temelindeki projelerle; Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY), Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TÜRKP), Türk Kültür ve Miras Vakfı, Türk Akademisi ve Türk Ticaret Sanayi Odası (TTSO) gibi yumuşak güç unsuru kuruluşlarını bünyesinde toplayıp, geliştirmesiyle sürdürülmektedir. Bu yumuşak güç unsurları Türk devletleri Teşkilatının üye ülkelerinin evrensel imajını iyileştirilmesi ve Türk diasporasının ülkelerindeki kamuoyunda yüksek etki kapasitesine sahip olabilmesi amacıyla yönelik faaliyetler gerçekleştirilmesi maksadı doğrultusunda faaliyetlerini sürdürmektedir. Tüm bu yaklaşık ve faaliyetlerden anlaşılacağı üzere Türk dünyasına yönelik işbirliği gayretleri 2009’da Türk Devletleri Teşkilatının kurulmasının ardından hızlanmış, siyasal, iktisadi ve kültürel işbirliğinin yanı sıra Türkdildeş diasporalar hususu da mühim bir işbirliği alanı olmuştur. Böylelikle de bu tarz diaspora işbirliği çalışmalarının (toplantı, forum, strateji belgesi, eğitim vb.) Türk Devletleri Teşkilatı üyesi devletler arasında kültürel işbirliğini Türk dili ve kimliği temelinde inşa etmeye çalıştığını ortaya koymaktadır (Yaldız, 2023).

4. Türk Devletleri Teşkilatının Balkan Türk Diasporasına Yönelik Ortak Faaliyetleri

Ülkelerin diasporadaki gücünde rol oynayan bu unsurlar, günlük yaşamı doğrudan etkilemelerinden ötürü günümüz diplomasisindeki temel araçlar arasında yerlerini almıştır (Basmacı, 2022). Böylelikle Balkanlardaki Türk diasporasına yönelik politika ve yaklaşımların sürdürülmesinde etkili olan bu kuruluşlar bugün kültürel, sanatsal, bilimsel, ekonomik, dini ve sportif alanlarda gerçekleştirdikleri projelerle diasporanın üzerinde son derece aktif ve etkili olabilmektedirler. Türkiye bu bakışla 1992’de ziyadesiyle Türk devletleriyle var olan ortak dil, tarih ve kültür birlikteliği üzerine çalışmalar yapıp dış yardımların organizasyonunu sağlaması maksadıyla ve Dışişleri Bakanlığına bağlı olmak üzere Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığını (TİKA) kurmuştur. TİKA kuruluşu 1999 yılında Cumhurbaşkanlığı tezkeresiyle Başbakanlığa bağlanmışken 2018’deyse Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde yerini almıştır. Kuruluş felsefesi bakımından her ne kadar Orta Asya coğrafyasındaki Türk

devletleriyle bir ortak faaliyet alanı oluşturmak amacıyla olsa da Balkan Türk diasporası üzerine de çok yoğun projeler gerçekleştirdiği bilinmektedir. TİKA bugün 61 ülke, 63 Program Koordinasyon Ofisi çerçevesinde 150 ülkede çalışmalarını sürdürmektedir (TİKA, 2024; Aydemir, 2016). Kurulduğu tarihten bugüne 30 binden fazla proje geliştirdiği bilinen kuruluş, milletlerarası standartlarda eğitim, tarım, üretim, hayvancılık, sağlık ve iktisadi olanakların artırılması ve insan gücü oranının artırılması şeklindeki benzeri alanlara değin birçok konuda sürdürülebilir projeler gerçekleştirmektedir (Demirkaya & Çelik, 2021). Bilindiği üzere gerek Osmanlı dönemi öncesinde gerekse de bu dönem sonrasında Balkanlarda kurulan Türk-İslam tarzı şehirler özelinde çok geniş bir Türk kültür mirası eseri ortaya konulmuştur. TİKA, Balkan Türk diasporasına erişmek maksadıyla bu coğrafyadaki birçok cami, köprü, han, hamam, medrese, çeşme, tekke, türbe gibi güzide Türk-İslam sivil mimari örneği eseri aslına uygun şekilde onarıp korumuş ve restore etmiştir. Böylelikle de bir yandan Balkanlardaki Türk kültür mirasının varlığını koruyabilmiş diğer yandan da Balkan Türk diasporasıyla sosyal, kültürel, eğitim, sağlık ve inanç temelli yeni ilişkiler kurulmasına vesile olmuştur. TİKA'nın en temel özelliklerinden birisi de Balkanlardaki Türk sivil toplum kuruluşlarıyla kurduğu diyalog sayesinde diasporanın ihtiyaçlarını doğru tespit edebilmesi ve o ihtiyaçlara yönelik proje ve faaliyetin gerçekleştirilmesidir (Demirkaya & Çelik, 2021). Bu hususa örnek olarak Balkan ülkelerinden Kuzey Makedonya'daki Türk STK'ları birliği olarak faaliyet gösteren Makedonya Türk Sivil Toplum Teşkilatları Birliği (MATÜSİTEB) gösterilebilir. MATÜSİTEB'e bağlı olarak şehir ve kasabalarda aktif olan diaspora STK'ları sayesinde bölgesel projeler üzerinden Türk diasporasının bölgedeki temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik projeler gerçekleştirilmektedir. 1933'ten buyana düzenlenen ve Kuzey Makedonya'daki Türk diasporasının en geniş katılımlı faaliyeti olan "21 Aralık Türkçe Eğitim Bayramı" etkinliği de TİKA ile MATÜSİTEB iş birliğiyle gerçekleştirilmektedir. Bu yaklaşımla Balkan Türk diasporasıyla kurulan bu yakın birliktelik duygusu son dönemlerde kendisini iktisadi ve teknolojik alt yapı desteği projeleriyle de göstermektedir. Bu durum ise bir yandan Balkan devletlerinin iktisadi gelişmişlik seviyesini artırırken diğer yandan da Türkiye'yle karşılıklı diplomatik ilişkileri geliştirmektedir. Ayrıca Balkanlardaki Türk diasporasının bölgesel manada sosyal, kültürel ve iktisadi hayattaki yerini etkinleştirmektedir. Tüm bu projelerin yanında TİKA Balkanlarda Türkçe eğitimi alanında da mühim projeler gerçekleştirmektedir. Kuruluş bu doğrultuda Balkan Türk diasporasının Türkçeyi kullanımını arttırmak maksadıyla Türkçe dil kurslarını organize etmekte ve desteklemektedir. TİKA'nın Balkanlardaki bu faaliyetleri Türk Devletleri Teşkilatının 2013'te devreye soktuğu Türkdildeş Diaspora Ortak Faaliyet Stratejisi belgesi kapsamında Balkanlardaki Türk diasporasının yurtdışında ülkelerinin imajını iyileştirilmesinde ve kamuoyunu etkilemede oynadığı rolü ön plana çıkartabilmektedir. TDT Sekretaryası ile TİKA Başkanlığı arasındaki işbirliği ise 20 Aralık 2023 tarihinde İstanbul'da imzalanan Mutabakat Zaptı ile resmen gerçekleştirilmiştir (TDT, 2024). Böylelikle Türk Devletleri Teşkilatı günümüzde TİKA kurumuyla sağladığı bu resmi iş birliği sayesinde Balkanlardaki Türk diasporasına yönelik ortak kimlik olgusu politikası bünyesinde ve yukarıda bahsedilen çalışmalar ekseninde son derece kritik bir görevi de yerine getirmektedir.

Balkan Türk Diasporasına yönelik bir diğer mühim destek de 2010'da kurulan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığınca (YTB) sağlamaktadır. Diasporasının kültürüyle birlikte kimliğini muhafaza edebilmesi, anavatan aidiyetinin güçlendirilmesi ve faaliyet halinde olduğu ülkelerdeki iktisadi, sosyal, kültürel ve hukukî konularının düzenlenmesine yardımcı olmak maksadıyla kurulan kuruluş bu doğrultudaki projeleriyle Türk diasporasına yönelik politikasını sürdürmektedir (YTB, 2024a; Eren, 2018). Böylece YTB bu kültür merkezlerinde gerçekleştirdiği kültürel faaliyetler çerçevesinde Balkan Türk diasporasıyla yakın ilişki kurabilmektedir. Balkanlardaki Türk diasporasına yönelik olarak TDT Sekretaryası ile YTB'nin birçok projede iş birliği yaptığı da bilinmektedir. Bu doğrultuda 27-29 Temmuz 2022'de TDT Sekretaryası ile birlikte YTB, TİKA ve Yunus Emre Enstitüsü temsilcilerinin de katıldığı ve eğitim ve geliştirme, insan kaynakları uygulamaları, bilgi teknolojileri ve dijital çözümler, yeni yaklaşımlar konularının ele alındığı Türk Devletleri Teşkilatı 1. İnsan Kaynakları Toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantı ile birlikte Uluslararası İnsan Kaynakları Yüksek Lisans Programı devreye sokulmuş ve bu program kapsamında eğitim alacak öğrenciler için Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığınca burs fırsatının sağlanacağı duyurulmuştur (TCCBİKO, 2024).

TDT Sekretaryasının 2021 yılının 12 Kasımında İstanbul'da toplanan 8. Zirvesinde tasdik edilen "2040 Türk Dünyası Vizyon Belgesindeki global ve bölgesel jeopolitik gerçekliklerin bilincinde, yerel ve uluslararası barış, refah ve istikrarın yakalanabilmesi amacıyla olumlu bir birlikteliğe hevesli tüm ortakları katmaya hazır, müspet ve ilerleyen süreçte daha kabiliyet alanı genişlemiş şekilde fonksiyon almaya çalışılacaktır (TDT, 2024h). ifadeleri ve teşkilatın son dönemdeki zirvelerle Türk kimliğini özümsemiş ve bu düzlemde Türk ülkelerinde yaşayıp yaşamadığına bakılmaksızın tüm Türk halklarına ulaşmak amaçlanmıştır. Bağımsızlığını sağlamış olsun veyahut olmasın Türk diasporasıyla ilişkileri ve bağları arttırıp geliştirebilmek adına teşkilatın bünyesinde olmak şartıyla Türk dünyasının UNESCO'su şeklinde anılıp uluslararası bir kültürel iş birliği kurulması maksadıyla 12 Temmuz 1993'te kurulan TÜRKSOY, oldukça önemli etkinliklere imza atmaktadır (Akıllı, 2019; Aslantaş, 2023). TÜRKSOY, Türk Dünyası Nevruz kutlamaları, Türk Dünyasının Kültür Başkentleri programı, Türk fikir insanlarının tanınırlığının arttırılması, Türk Dünyası Ressamları ve sergileri gibi çeşitli faaliyetlerle Türk imajının olumlu bir seyirde karşılık bulması açısından çeşitli ülkelerde tanıtma faaliyetlerini gerçekleştirmektedir (Coşkun, 2023). Bu doğrultuda TÜRKSOY ile TDT Sekretaryasının işbirliğinde, Türk dünyası ülkeleriyle birlikte aynı zamanda Balkan STK'larının da destekleyerek Balkanlarda yakın dönemde gerçekleştirilen faaliyetlerden bazıları; 10-16 Aralık 2019'da Macaristan Budapeşte, Hırvatistan Zagreb ve Sırbistan Kuragujevaç'ta TÜRKSOY ile Yunus Emre Enstitüsünün işbirliğinde "Türk Dünyası Ezgileri Konserleri", 2020 Abay Kunanbayev Yılı etkinlikleri kapsamında 10 Şubat 2020'de Sırbistan Belgrad'da "Türk Dünyası Opera Yıldızları" programı, 24 Haziran 2020'de online olarak TÜRKSOY-Balkanlar Kitabı" tanıtımı, 10 Aralık 2020'de "Kazakistan-Sırbistan Dostluk Parkı" düzenlemesi, 21 Aralık 2020'de Kuzey Makedonya Üsküp'te "Türk Dünyası Kültür Başkentleri" sergisi, 14 Ocak 2021'de Bulgaristan Filibe'de "Abay'ı Okumak Prestij Albümü" tanıtım sergisi, 14 Nisan 2021'de Hırvatistan Rijeka'da Hiva'dan İzlenimler" fotoğraf sergisi, 16 Nisan 2021'de Sırbistan Belgrad'da "Kültür Alanındaki İşbirliğini Güçlendirme Protokolü" imza töreni, 12 Mayıs 2021'de Macaristan Budapeşte'de "Abay'ı Okumak Sanat Albümü" toplantısı, 2021 Yunus Emre Yılı kutlamaları kapsamında 29 Temmuz 2021'de Kuzey Makedonya Üsküp'te "Yunus Emre'ye ithafen "Gel Gör Beni" sergisi, 18 Ağustos 2021'de Macaristan Budapeşte'de "Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 30. Yılı Festivali", 22 Ağustos 2023'te Bulgaristan Sofya'da ve 11 Eylül 2023'te de Kırgızistan Bişkek'te tertiplenen "Tuna'dan Orhun'a İpek Yolu Rallisi", 27 Nisan 2023'te Macaristan Budapeşte'de "Macaristan Türk Dünyası Müzeleri Paneli," gerçekleştirilmiştir (TÜRKSOY, 2024a).

Balkan Türk Diasporasına yönelik önemli bir başka desteği de 2009 yılında kurulan Yunus Emre Enstitüsü sağlamaktadır. Türkçe dili eğitimi, Türkiye ve Türk dünyasıyla alakalı akademik çalışmalar yürütülmesi ve bu yolla Türkiye'nin tanıtımının yapılması şeklindeki projeleri gerçekleştirmekte sorumlu olan YEE, Türkiye'nin yurt dışındaki en faal kuruluşlarından birisi durumundadır (Akıllı, 2014; Basmacı, 2022). Uluslararası alanda Türk ve Türkiye marka ve imajını güçlendirip geliştirme faaliyetleri kapsamında gerek yurt dışında ve gerekse de Türkiye'deki STK ve üniversitelerle birlikte kamu kurumları nezdinde etkin bir iş birliğiyle faaliyet sürdüren kuruluş, Türkiye'nin etkin kültürel diplomasi kuruluşu olarak dünyanın farklı coğrafyalarındaki 63 ülkede 84 kültür merkeziyle önemli bir görevi üstlenmiştir. Bu kültür merkezlerinin 15'i de Balkan şehirlerinden Podgoritsa, Saraybosna, Belgrad, Foyntsia, Tiran, İpek, İşkodra, Köstence, Priştine, Mostar, Üsküp, Komrat, Prizren, Bükreş ve Zagreb'te yer almaktadır (YEE, 2022). Böylece YEE bu kültür merkezlerinde gerçekleştirdiği kültürel faaliyetler çerçevesinde Balkan Türk diasporasıyla yakın ilişki kurabilmektedir. Balkanlardaki Türk diasporasına yönelik olarak YEE ile TDT Sekretaryasının yakın süreçte gerçekleşecek birçok projesi üzerinde çalışıldığı bilinmektedir. Böylelikle teşkilat yapısı dâhilinde Türk kimliğinin imajını olumlu yönde pekiştirecek olan yeni proje ve organizasyonlar gerçekleştirmeye çalışılmaktadır. Bu duruma yukarıda izah edilmeye çalışılan TİKA, YTB, TÜRKSOY gibi kuruluşlar yanında çok yakın gelecekte işbirliği alanlarını genişletecek olan Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Türk Kültür ve Miras Vakfı, Türk Akademisi ve Türk Ticaret Sanayi Odası (TTSO) gibi yumuşak güç unsuru kuruluşları ile daha sürdürülebilir hale getirilebilecektir.

5. Sonuç

Türk Devletleri Teşkilatı 1990'lı yılların başından itibaren farklı isimlerle çalışmalarına başlamış ve Türk dünyasındaki birliktelik duygusunu arttırmak ve ortak iş birliği alanları oluşturmak amacıyla kurulmuştur. TDT'nin dünyadaki Türk diasporalarına yönelik genel yaklaşımının çoğunlukla diasporanın yaşamakta olduğu ülkelerdeki temel haklarının korunması, siyasi ve sosyal hayatta etkili hale dönüşebilmeleri konularında gerekli hukuksal temellerin atılması yönünde olduğu görülmektedir. TDT, dünyadaki Türk diasporasının birliktelik ekseninde geliştirebileceği potansiyeli üye ülkeler lehine kullanmanın öneminden hareketle, diasporanın var olduğu devletlerle karşılıklı iş birliğine dayalı ortak proje ve anlaşmalarla diaspora faaliyetlerine yön vermeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda Türk dünyası devletleri nezdinde gerçekleştirilen zirveler etrafında organizasyon şeması oluşturulan teşkilat günümüzde dünyanın farklı coğrafyalarında mevcut olan Türk diasporasına yönelik çok mühim bir fırsat konumundadır. Öyle ki bu Türk diasporasının yaşamakta olduğu ülkelerde öncelikle varlıklarının tespiti ve tanımı sonrasında bu varlığın korunması ve kendi aralarındaki ilişkilerinin arttırılmasıyla birlikte kültürel ve milli ortak kimlik bazındaki aidiyet bilincinin kaybolmaması adına uluslararası mahiyette bir örgüt haline gelmiştir. Günümüz Türk dünyası anlayışı çerçevesinde Türk kimliğinin sadece bahsi geçen Türk dünyası siyasal sınırları içerisinde kalamayacağı fikrinden hareketle bu teşkilat yapısına dünyanın pek çok coğrafyalarındaki Türk diasporalarının mevcudiyeti de eklenmiştir. Böylelikle Türk tarihinin siyasi, sosyal, kültürel, iktisadi ve inanç temelli etki alanlarından önemli bir coğrafyayı teşkil eden Balkanlardaki Türk diasporasına yönelik faaliyetler de bu etki alanının genişlemesinde son derece mühimdir. Bu sebeple TDT Sekreteryasının Balkan Türk diasporasına yönelik tüm faaliyetleri destekleyici tavrı söz konusudur. Şimdilik TDT ile Balkanlar özelindeki ortak işbirliği ve faaliyet alanları Türkiye Cumhuriyeti Devleti bünyesinde kurulmuş olan Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Yunus Emre Enstitüsü (YEE) gibi yumuşak güç unsuru konumundaki kuruluşlar nezdinde sürdürülmektedir. Lakin yakın bir dönemde kurulup günümüzde TDT bünyesinde çalışmalarına devam eden Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı TÜRKSÖY, Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TÜRKP), Türk Kültür ve Miras Vakfı, Türk Akademisi ve Ortak Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TTSO) gibi sosyo-kültürel, iktisadi, siyasi ve eğitim temelli gerçekleştirilecek işbirliği alanlarıyla destekleneceği kesindir. Böylece bugün Türk dünyası ve Türk diasporası açısından son derece mühim hale gelen TDT, Türk devletleri arasındaki uyumun sağlanmasında temel birleştirici fonksiyonu sağlamaktadır. Ayrıca teşkilat bünyesindeki üye ve gözlemci devlet sayısının ve ele alınan konuların kapsam genişliğinin hızla artmasıyla hem Türk devletlerinin bütünlük arz etmesinde hem de çok daha geniş bir coğrafyayı etkileyebilecek bir mekanizmaya dönüşmesinde büyük bir eşik aşılmaktadır. Bu vesileyle TDT ve ortak kuruluşların Türk diasporalarına yönelik aktif faaliyet ve projeleri, günümüz bölgesel ve küresel gelişmeler nezdinde hem Balkan Türk diasporasının potansiyel gücünün değerlendirilmesine hem de Türk dünyasının birlikte hareket edebilme refleksini de geliştirmektedir.

Kaynakça

- Akhundaova, J. (2014). Soydaşlık kavramı ve çeşitli ülke uygulamaları. *Artı 90 Dergisi*, 9, 40-43.
- Akıllı, E. (2019). Türksoy. Turkic council and cultural diplomacy: transactionalism revisited. *Bilig*, 1(25). <https://doi.org/10.12995/bilig.10001>
- Akıllı, E. (2014). Türk dış politikasında kültürel diplomasi. *Türkiye'nin Dış Politikası Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları*. der. İ. Demir. Dora Yayıncılık.
- Amirbek, A., Anuarbekuly, A., & Makhanov, K. (2017). "Türk dili konuşan ülkeler entegrasyonu: tarihsel geçmişi ve kurumsallaşma". *Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 164-204.
- Aslantaş, A. (2023). *Küreselleşmede bölgesel örgüt iş birliği mekanizması çerçevesinde Türk devletleri teşkilatı*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi]
- Aydemir, E. (2016). *Dış politikada yumuşak güç ve medya*. Kalkedon yayınları.
- Basmacı, G. (2022). Balkanlardaki Türk diasporasında basının rolü: Balkan günlüğü gazetesi örneğinde. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12(1), 207-222.
- Bay, E., Alimbekov, A., Mete, M. & Cücük, E. & Yokuş, E. (2017). Türk dünyası birliği algısı. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 11(21), 55-85.
- Bulwaka, M. (2009). *Diaspora diplomacy: a case study of Uganda*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans, University of Malta]
- Cohen, R. (2019). *Küresel diasporalar*. çev. E. Boz. Koyu siyah yayınları.
- Cohen, R. (1996). Diasporas and the Nation state: From victims to challengers. *International Affairs*, 72(3), 507-520.
- Coşkun, G. (2023). *Türk devletleri teşkilatının sosyal inşacı teori çerçevesinde analizi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]
- Demirkaya, Y. & Çelik, F. (2021). Uluslararası ilişkilerde kamu ve sivil toplum kuruluşlarının stratejik işbirliği Tika faaliyetleri analizi. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 125-149.
- Doğanay, H. (1995). Türk dünyasının siyasi sınırları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 23-56.
- Dufoix, S. (2008). *Diasporas*. University of California press.
- Eren, E. (2018). *Balkanlarda Türk kamu diplomasisi ve faaliyet alanları*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi]
- Işıldak, S. (2023). *Küresel entegrasyonda Türk işbirliği modeli olarak Türk devletleri teşkilatının yeri*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Teknik Üniversitesi].
- Oktay, A. S. (2015). *Diaspora making as a state led project: Turkey's expansive diaspora strategy and its implications for emigrant and kin populations*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi, European University]
- Özsoy, B. (2023). Türk dünyası söylemi içinde Türk devletleri teşkilatının rolü ve önemi. *Anasay*, 7 (25), 40-55.
- Safran, W. (1991). *Diaspora in modern societies: Myths of homeland and return*. University of Toronto press.

- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2024, 24 Nisan). *Türk devletleri teşkilatı*. <https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>
- Tokmak, A. & Kara, İ. (2023). Türk devletleri teşkilatı ülkelerinin yurtdışında yerleşik yaşayan vatandaşlarına yönelik uygulamalarının analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 677-690.
- TDT [Türk Devletleri Teşkilatı]. (2024a, 15 Nisan). *Organizasyon tarihçesi*. <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi>
- TDT [Türk Devletleri Teşkilatı]. (2024b, 16 Nisan). *Türk konseyi hakkında*. <https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkında>
- TDT [Türk Devletleri Teşkilatı]. (2024c, 17 Nisan). *Diaspora işbirliği*. <https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari#9-diaspora-isbirligi>
- TDT [Türk Devletleri Teşkilatı]. (2024d, 18 Nisan). *Türk Kenesi diaspora işlerinden sorumlu bakanlar ve kuruluş başkanları üçüncü toplantısı*. https://turkicstates.org/tr/haberler/turk-kenesi-diaspora-islerinden-sorumlu-bakanlar-ve-kurulus-baskanlari-ucuncu-toplantisi-gerceklestirildi_1713
- TDT [Türk Devletleri Teşkilatı]. (2024e, 19 Nisan). *Türk devletleri teşkilatı diaspora işlerinden sorumlu bakanlar ve kurum başkanları 4. toplantısı*. https://turkicstates.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-diaspora-islerinden-sorumlu-bakanlar-ve-kurum-baskanlari-4-toplantisi-online-olarak-gerceklestirilmistir_2401
- TDT [Türk Devletleri Teşkilatı]. (2024f, 20 Nisan). *Türk devletleri teşkilatı diaspora işlerinden sorumlu bakanlar ve kurum başkanları 5. toplantısı*. https://www.turkicstates.org/tr/haberler/diasporadan-sorumlu-bakanlar-kurumlari-baskanlari-5-toplantisi-bisekte-duzenlendi_3130
- TDT [Türk Devletleri Teşkilatı]. (2024g, 21 Nisan). *Diaspora ortak faaliyetleri strateji kararları*. https://turkicstates.org/assets/dokuman/DIASPORA_ORTAK_FAALİYET_STRATEJISI_KARAR_TR_20170609_095551.pdf
- TDT [Türk Devletleri Teşkilatı]. (2024h, 22 Nisan). *Türk dünyası 2040 vizyon belgesi*. <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>
- TDT [Türk Devletleri Teşkilatı]. (2024ı, 23 Nisan). *TDT ile TİKA arasında mutabakat zaptı imzalandı*. https://www.turkicstates.org/tr/haberler/tdt-ve-tika-arasinda-mutabakat-zapti-imzalandi_3166
- TDK [Türk Dil Kurumu]. (2024, Nisan). Sözlük. <https://sozluk.gov.tr>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi (2024, 14 Nisan). *Türk devletleri teşkilatı insan kaynakları ilki İstanbul'da gerçekleştirildi*. <https://www.cbiko.gov.tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-insan-kaynaklari-toplantilarinin-ilki-istanbul-da-gerceklestirildi>
- TİKA [Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı]. (2024, 10 Nisan). Hakkımızda. <https://tika.gov.tr/kurumumuz/hakkimizda/>
- TÜRKSÖY [Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı]. (2024a, 18 Nisan). *2022-2023 TÜRKSÖY faaliyet raporu*. <file:///C:/Users/Administrator/Downloads/TURKSÖY%202023%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
- TÜRKSÖY [Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı]. (2024, 19 Nisan). *2019-2021 TÜRKSÖY faaliyet raporu*. <file:///C:/Users/Administrator/Downloads/TURKSÖY%202020%20Faaliyet%20Raporu.pdf>

Valiyev, O. (2022). *21. yüzyılda Türk dünyası. Türkiye Azerbaycan Dergisi*. 17, 35-36.

Yaldız, F. (2023). Türk dünyası diasporası ve Türk kimliğinin inşası. *Müslüman dünyada çağdaş düşünce*. L. Sunar (Haz.). 329-353.

Yaldız, F. (2013). Diaspora kavramı: tarihçe, gelişme ve tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18, 289-318.

Yemini, L. A. & Berthomiere, W. (2005). Diaspora: a look back on a concept. *Bulletin du Centre de recherche Français à Jérusalem*, 262-270.

Yılmaz, E. (2024). *Türk devletleri teşkilatı: tarihsel bir analiz*. SAÜ TÜRKMER Raporu.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (2024, Nisan). *Başkanlığımız*. <https://ytb.gov.tr/kurumsal/baskanlik>

Yunus Emre Enstitüsü (2024, Nisan). *2022 faaliyet raporu*. [Rapor No. 2022]. <https://www.yee.org.tr/tr/yayin/2022-faaliyet-raporu>

Yüce, M. (2023). *Türkiye'nin Türk devletleri teşkilatı üyeleriyle ikili ilişkileri*. Türk Dünyası Akademik Bakış Dergisi 3(5), 30-63.

Zorlu, K. (2019). *Türk dünyası günceli*. Ötüken yayınları.

Makale Bilgi Formu

Yazar Onayı: Makale tek yazarlıdır. Yazar, makalenin son halini okuyup onaylamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Telif Beyanı: Yazar dergide yayınlanan çalışmasının telif hakkına sahiptir. Bu çalışma CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar: Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır **(Destekleyen kuruluş var ise, yazarlar bunu belirtmelidir)**.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunmaktadır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.

Bozkırın İzinde: Oboo Kültü ve Anlamı

On the Trail of the Steppe: The Cult and Meaning of the Oboo

Hakan Ercan¹
Muhiddin Abdulhakim
Aksoy²

¹ Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Tarih ABD, Cengiz
Aytmatov Kampüsü (Cal), 720038,
Bişkek, Kırgızistan
2350D01005@manas.edu.kg

² Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Tarih ABD, Amasya, Türkiye
muhyiddinabulhakim@gmail.com

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Geliş Tarihi/Received: 22.05.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 19.06.2024
Yayımlanma Tarihi/ Available Online:
30.06.2024

Öz: İnanç sistemleri, tarih boyunca çeşitli faktörlerin etkisiyle biçimlenmiş olmasına rağmen, bazı kavramların varlığını sürdürdüğü gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, "Oboo" terimi, Orta Asya'da İslamiyet öncesi dönemlerde Tanrı'ya kurban ve adakların sunulduğu tepe anlamına gelmektedir. Moğolların İslamiyet öncesi dönemlerden itibaren Oboo'ya kurban sunma ritüelini gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Oboo, bir mabet olarak görülmekte olup bunun yanısıra yol gösterici/işaret özelliğindedir. Oboo'lara yolcular tarafından adak sunulduğu görülmektedir. Bazı durumlarda Oboo'ların mezarlarla bağlantılı olduğu görülse de genel olarak bu yapıların bir yeri işaretlediği düşünülmektedir. Oboo'lar, özellikle dağ geçitlerinde bulunarak, genellikle barış ve huzur getirdiğine inanıldığı bilinmektedir. Oboo'lara yaz ve sonbaharda kurban ritüelleri yapılmakta, ardından at yarışı, güreş, okçuluk gibi etkinlikler düzenlenmektedir. Oboo'ların bahsedilen özellikleri, kültürel ve dini önemlerini günümüzde bile Moğolistan ve çevresinde popüler olmalarını sağlamıştır. Bu bağlamda, Oboo'ların kültürel ve dini ritüellerdeki sürekliliği, Orta Asya ve Anadolu'daki toplumsal yapılar üzerinde derin izler bırakmış ve bu yapıların bölgedeki halkların kolektif kimlik ve inanç sistemlerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Oboo, Türk, Moğol, Anadolu

Abstract: Although belief systems have been shaped by various factors throughout history, it is observed that certain concepts have persisted. In this context, the term "Oboo" refers to a mound where sacrifices and offerings were made to the deity in pre-Islamic periods in Central Asia. It is known that the Mongols performed the ritual of offering sacrifices to Oboo since pre-Islamic times. Oboo is considered a shrine and is also known to have the function of a guide/marker. Oboo are generally accepted as guides, and it is observed that travelers make offerings to them. Although Oboo are sometimes associated with graves, it is generally believed that these structures mark a specific place. Located especially in mountain passes, Oboo are believed to bring peace and tranquility. Sacrificial rituals are performed at Oboo in summer and autumn, followed by activities such as horse racing, wrestling, and archery. These features of Oboo have ensured their cultural and religious significance, making them popular even today in Mongolia and its surroundings. In this context, the continuity of Oboo in cultural and religious rituals has left deep traces on the social structures in Central Asia and Anatolia, and it is observed that these structures have played a significant role in shaping the collective identity and belief systems of the peoples in the region.

Keywords: Oboo, Turkic, Mongolian, Anatolia

Extended Abstract

The term "Oboo" was used in ancient times in Central Asia to refer to a sacred mound where sacrifices and offerings were made to the tribal deity. In later periods, the word "Obo" began to be used among the Oghuz Turks to refer to a family gathered around a specific "Obo." The ritual of offering sacrifices to the Obo is a widely accepted and practiced ceremony among the Mongols, even after the dominance of Buddhism in the grasslands. Oboos, stone structures bearing characteristics of pagan monuments, are still popular among the Mongols today, especially in certain regions, serving as markers and guides rather than graves. The origins of Oboo worship are varied, with narratives often depicting a shepherd as a heroic archetype. One such story tells of a young shepherd who, after losing his flock to wolves,

Cite as (APA 7): Ercan, H., & Aksoy, M.A. (2023). Bozkırın İzinde: Oboo Kültü ve Anlamı. *Sakarya Üniversitesi Türk Akademi Dergisi*, 3(1), 13-26. <https://doi.org/10.62122/sautad.1487913>

committed suicide. The local people then built an Oboo in his memory, and he became revered as the protector spirit of the herds. Rituals and beliefs associated with Oboos often involve inviting local deities for protection and prosperity, as well as warding off evil spirits. The ceremonies, which include prayers and offerings, are typically held in the summer or autumn months. Oboos are also linked to mountain worship, with some scholars suggesting they are symbolic representations of sacred mountains. In summary, Oboos are sacred mounds found in high-altitude locations dedicated to heaven and local gods. They are believed to protect families, herds, and crops, and are associated with peace and prosperity. Oboo worship involves annual rituals, including sacrifices, prayers, and various ceremonies, demonstrating the enduring cultural and spiritual significance of these structures among the Mongolian people. Potapov reveals interesting details in his study of the history of Shamanism in the Turks. According to Chinese manuscripts, it is known that Sunnu (Hun) instructed the shamans to bury rams and bulls on all roads and waterbanks frequented by the Chinese army. It is stated that their aim was to beg the gods for the destruction of the Han armies. Potapov emphasises the importance of Oboo and establishes a connection between this practice, the road cult and sacrifice. It is noteworthy that the existence of the shamanic tradition among the Sunnis is supported by a ceremony practised among the Tunguz.

Based on the information provided, it is seen that Oboo has a sacred position in ancient Turkish beliefs and generally plays a guiding and protective role. Oboo are defined as piles of stones found in the steppes of Central Asia, especially in mountain passes. These structures are located in high-altitude locations dedicated to heaven and local deities and are generally believed to bring peace and tranquility. In ancient times, various ceremonies were organised around the Oboos and sacrifices were offered. It is stated that these ceremonies were usually held in summer and autumn and continued with activities such as horse racing, wrestling and archery. In addition, it is known that the people gathered around the Oboos offer sacrifices and pray to the gods who are believed to protect their families and herds. Today, Oboos are generally preserved as part of cultural heritage. Oboos, which still exist in some regions in Turkey, Mongolia, Kazakhstan and Russia, have an important cultural and spiritual value for the people of the region. These structures carry the traces of ancient Turkish beliefs to the present day and are seen as a part of our cultural richness.

As a result, Oboo is an ancient shelter, which is the residence of the spirits who own the region, where spirits are worshipped, built in sacred places where spirits show themselves or move. Since ancient times, the cult of respect for o was widespread in the territory of Mongolia, Tibet, Altai and Siberia. The peoples of Central Asia have preserved to this day the original religion of mankind, namely the deification of nature and the belief in omnipresent spirits. The oboo is often found in places of spirit worship in gorges crossed by caravan routes or on the tops of revered mountains, sacred places and near Buddhist temples. Pyramid-shaped piles of stones in gorges are often the only landmark for travellers in desert regions. Every Buryat and Mongolian clan, every Mongolian salmon and every Buddhist monastery has its own oboo. According to ancient beliefs, spirits are the cause of all human misfortunes. People's illnesses, success in business, the death of animals and all disasters in nature depend on them. There are spirits of the elements, mountains, water, earth, dragon, etc. Honouring the spirits and appeasing them with sacrifices helps to avoid misfortunes. At the bottom of the oboo, as a rule, a plate with barley grains and a glass of water was placed. Today, however, there is a flat stone that serves as an altar, on which coins or sweets are placed.

When travelling or living in a certain area, one should stand near the Oboo and respectfully offer gifts to the spirits to ensure their protection. If you do not stand at the Oboo and make sacrifices, you have no luck. According to Mongolian belief, every mountain and valley has its own spirit. A person without a soul is nothing. It is necessary to appease the spirits everywhere so that they do not harm and provide help. The Mongols have a tradition of "sprinkling" spirits in the area. As a rule, before drinking alcohol,

drip a small drop of alcohol from a glass onto the table or with a finger, usually the ring finger, lightly touch the alcohol and they splash sideways and upwards.

The origin of this tradition is still not entirely clear and there are not many studies on this subject. This leads to the multiplication of theses from article to article about the antiquity of the oboo cult, its traditionalism and its connection with shamanism, but without facts and quotations from ancient and medieval sources. Due to insufficient information, we currently do not have a complete understanding of the time of the emergence of the tradition.

1. Giriş

İnanç dünyasının geçmişten gelen mirasları çeşitli dönemlerde farklı şekillerde etkilere maruz kalmasına rağmen hala devamlılık arz eden kavramlar bulunmaktadır. "Oboo" kelimesi Orta Asya'da Tanrı adına "kurban ve adakların kabul edildiği yer olarak yapılmış tepe" anlamında kullanılmıştır (Eroğlu, 2020, s. 48). Orta Asya'da İslamiyet öncesi ve sonrası dönemlerde Oboo kelimesi Oğuzlarda muayyen bir Oboo etrafında toplanan aile manasında kullanılmaya başlanmıştır. İslamiyet öncesi dönemlerde Moğollarda Oboo'ya kurban sunma merasimi genel olarak kabul edilen bir ritüel olarak bilinmektedir. Kam, bir ocağın¹ hamisi olan Tanrının net olmamakla beraber bir yerde bulunduğunu ifade etmektedir. Nitekim oymaktaki² insanların belirli olmayan bir bölge içerisinde kendi belirledikleri bir yere toprak yığma suretiyle tepecik yaparak âyin icra ettiğinden bahsedilmektedir (İnan, 1947, s. 539).

Bahsi geçen konu ile ilgili rehberlik ve yol gösterici özelliği taşıyan Oboo'lara, Oboo'nun yol güzergâhından geçen yolcular buraya adak olarak at kılı veya bez parçası sardıklarına dair ifadeler mevcuttur. Aynı zamanlarda Oboo'ya toplanıp âyin yaptıkları, bununla birlikte kurban sunduklarına dair bilgiler mevcuttur. Budizm dininin bozkırda hâkim olmasından sonra da bu âdet ve ritüellerin devam ettiği görülmektedir (İnan, 1933, s.377-79). Bozkırlarda ortaya çıkan pagan anıtı türü özelliklerini taşıyan, günümüzde halen özellikle Moğollar arasında belirli bir popülerliğe sahip olan bir taş yığını olan bu yapıtlar Oboo olarak adlandırılmaktadır (Barthold & Rogers, 1970, s. 222). Bilindiği üzere Oboo'ların çoğunun defin töreni ile ilgili olmayıp yol gösterici olarak görüldüğü ifade edilmektedir. Yol gösterici olarak görülen bu taş yığınlarının genel olarak dağ geçitlerinde bulunduğu görülmektedir (İnan, 1947, s. 539).

Bir Orta Asya terimi olan Oboo, Batı edebiyatında "*cairn*"³ olarak ifade edilmektedir. Günümüze kadar ulaşılan bilgiler neticesinde genel kanı olarak Oboo, cennet ve yerel tanrılara adanmış yüksek rakımlı bir konumda sıklıkla yer alan kutsal bir taş höyük olarak ifade edilmektedir. Diğer inanç biçimleri genellikle, çevredeki sakinlerin, sürülerin ve tarımsal ürünlerin korunmasıyla ilgili olarak mahsullerini koruyacaklarına inandıkları görülmektedir. Genel olarak, Oboo'nun barışı ve huzuru sağladığı düşünülmektedir. Oboo etrafındaki yıllık kurban ritüelleri en yaygın dönem olarak yaz ve sonbaharda gerçekleştiğine dair ifadeler mevcut olduğu görülmektedir (Üjiyediin & Stuart, 1995, s. 544). Oboo'lara ait dini törenler yapıldıktan sonra, at yarışı, güreş, okçuluk ve satranç yarışmalarını içeren bir nagadam⁴ takip edildiği görülmektedir. Oboo'nun bulunduğu bölgeler arasında Moğolistan, Kazakistan'daki Kalimk Moğol bölgeleri, Rusya'nın Buryat Cumhuriyeti, Çin'deki birçok Moğol bölgesi ve Anadolu yer almaktadır (Üjiyediin & Stuart, 1995, s.544).

Oboo'ların genel anlamda bir yeri işaretleme/gösterme görevi üstlendikleri söylenebilir. İşaret anlamından dolayı genellikle bir geçidin tepesine dikilmektedir. Oboo'ların kullanımına dair tarihsel verilerin oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Oboo'ların dikilmesine dair elimizdeki tek tarihsel kayıt bir anıttan yola çıkartılarak ortaya sürülmüştür. Barthold ve Rogers'ın Mirkhwänd'den aktardığına göre,

¹ Ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısıtma, ısınma vb. amaçlarla kullanılan yer.

² Aşiret/Kabile

³ Yığma mezar, genellikle bir işaretleyici veya mezar höyüğü olarak, bir amaç için genellikle taştan yükseltilmiş insan yapımı yığımdır. Yığma mezarlar çok çeşitli amaçlarla kullanılmış ve kullanılmaktadır. Tarih öncesi dönemde bunlar işaretleyici olarak, anıt olarak ve mezar anıtları olarak dikilmiştir.

⁴ Naadam (Moğolca:Наадам), Nayadum, Moğolistan'da geleneksel bir festivaldir. Festival aynı zamanda yerel olarak "eriin gurvan naadam" (эрийн гурван наадам), "erkeklerin üç oyunu" olarak da adlandırılır. Oyunlar Moğol güreşi, at yarışı ve okçuluktur ve yaz boyunca ülke çapında yapılır. Kadınlar okçuluğa ve kızları at yarışı oyunlarına katılır, ancak Moğol güreşine katılmazlar.

1425'te Orta Asya'daki Moğollara karşı yapılan bir sefer sırasında Uluğ-Bey, Buralgu adlı bir yere "*Türklerin Oboo dediği, yüksek ve iyi inşa edilmiş, böylece bir işaret görevi görebilecek bir anıt dikti*" ifadesi bu bağlamda önemlidir (Barthold & Rogers, 1970, s. 222).

Bununla birlikte, Oboo kelimesinin höyük mezarlarıyla bağlantılı olarak kullanıldığı durumlar olduğu görülmektedir. Valikhanov'a göre, Ulatau Dağı'nın batı ucunu oluşturan İdyge uçurumundaki İdil Obasy'nin höyüğü, Edigei'nin mezarı olarak kabul edilmektedir (Valikhanov, 1904, s. 224). Oboo'nun bazı durumlarda balballar içinde kullanıldığı da görülmektedir. Sapozhnikov, Kara İrtiş'in doğusunda bulunan bölgedeki yolculuklarında iki balbaldan bahsetmekte, bununla birlikte Kara-Obo adındaki bir alandan söz etmektedir (Sapozhnikov, 1911, s. 167). Buraya kadar ki bilgilerden anlaşılacağı üzere araştırma konusu Bozkır toplumlarında oluşan Oboo kültürü üzerinedir. Bu bağlamda çalışmada "Oboo kültürü nedir?", "Oboo kültürünün kökenleri ve ritüelleri nelerdir?", "Oboo kültürünün yayılma alanları nerelerdir?" gibi soruların cevapları aranmıştır. Bu araştırma nitel araştırma bağlamında literatüre dayalı betimsel modelle tasarlanıp gerçekleştirilmiştir.

2. Oboo kültürünün kökenleri ve ritüelleri

Oboo'nun kökenlerine dair farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Anlatılarda genel olarak kahraman, arketipik⁵ bir çoban olarak tasvir edilmektedir. İşine olan bağlılığı çok güçlü olduğu ifade edilen çobanın koyun sürüsünü kaybetmekten duyduğu pişmanlığını ancak kendi ölümüyle huzura ereceğine dair bir inanç içinde olduğu bahsedilmektedir. Böyle bir kahramana adanmış bir Oboo, göçebeler için ve özellikle de çocuklara sorumlu bir şekilde sürü gütme ihtiyacını öğretmek için bir odak noktası olarak doğrudan bir öneme sahip olduğu görülmektedir (Fan, 1983, s.421). Anlatılan hikâyeler doğrultusunda eski dönemlerde hayatını sürdürmek için varlıklı bir ailenin koyunlarını güden genç bir çocuktan bahsedilmektedir. Günün birinde dağda koyun güderken yorulmuş ve uyuyakaldığı, uyandığında bütün koyunları kurtlar tarafından yendiğini gördüğü, bunun sonucunda intihar ettiği ifade edilmektedir. Ölümünden sonra yerel halk onun anısına bir Oboo inşa ettikleri ve sürülerin koruyucu ruhu olarak ona tapılmaya başladığı söylenebilir (Namjildorji, 1987, s.127).

Buna ek olarak Budist keşişlerinin mistik altı hece ile oyulmuş taşları gömdüklerine dair ifadeler mevcuttur (Üjiyediin & Stuart, 1995, s. 547). Günler boyunca insanların o yol güzergâhından geçerken gömülen taşların yanına bir taş daha eklediği ifade edilmektedir (Guo, 1990, s. 67-69). Bu şekilde belli bir süre sonra bir Oboo inşa edilmektedir. Oboo'yu 13. yüzyıl kroniği "*Moğalların Gizli Tarihi*" nde adı geçen Borkan Kaldan Dağı ile ilişkilendirme girişimleri de olduğu görülmektedir. Bahsi geçen dağ için Cengiz Han (1162-1227) ve onun soyundan gelenler tarafından tapıldığı yönünde bilgiler mevcuttur. Tarihsel olaylar neticesinde Büyük Han buraya sığınmış ve daha sonra hayatını kurtardığı için dağ ruhuna teşekkür ettiğine dair bir inanış benimsenmiştir (Üjiyediin & Stuart, 1995, s. 547). Oboo'ların başlangıçta dağların olmadığı otlaklarda yaşayan Moğollar tarafından bu kutsal dağın sembolik bir temsilcisi olarak inşa edildiği öne sürülmüştür. Guo, Galdonova gibi yazarlar Oboo'nun altına ve mezarlara gömülen nesnelere dayanarak, Oboo'nun bir kabileye ait ata mezarlarının bir varyasyonu olduğunu iddia etmektedir (Guo, 1990, s. 67-69; Galdonova, 1987, s. 50).

Oboo'nun altına tahıl tohumu, çay, altın, gümüş, klan liderinin şapkası ve giysileri, yaylar, oklar, eyerler, yularlar, dizginler, ev kaplarının gömüldüğünü ve aynı şekilde mezarlara da konulduğu iddia edilmektedir (Sainjargal & Sharalday, 1983, s. 375). Oboo kökeninin diğer popüler halk dini formlarıyla ilişkilendirilmesi de literatürde yer almaktadır. Sainjargal'ın Ordos'taki⁶ araştırması, onu bu bölgedeki on üç Oboo'nun tog sülde (bayrak) ibadetiyle yakından ilişkili olduğunu öne sürmeye itmiştir (Sainjargal & Sharalday, 1983, s. 375). Oboo ritüeli ile dağ ibadeti arasında yakın bir ilişki olduğu öne sürülmektedir. Kutsal dağlar kültürü farklı sunakların dikilmesi ve kurban törenlerinin gerçekleştirilmesinde kendini göstermektedir. Kutsal dağın genel olarak Oboo'yu da içerdiği görülmektedir (Üjiyediin & Stuart, 1995, s. 548).

⁵ Arketip (Fransızca: archétype); ilk örnek, asıl numune. Kelime anlamıyla kalıp, şablon, ilktip şeklinde ifade edilen arketipler gerçekte insan kültürünü oluşturan yapıtaşlarıdır.

⁶ Çin'in İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nde bulunan bir il düzeyi şehirdir.

Genel olarak, Oboo törenleri yerel halk tarafından yılda bir veya iki kez yaz veya sonbahar aylarında Oboo'nun bulunduğu yamaçta düzenlenmektedir. Ritüelin amacı genel olarak bir lama⁷ veya Şaman'ın yardımıyla yerel koruyucu tanrıları davet etmek ve kurban sunmaktır. Ayrıca bu yerel tanrılardan yöre sakinlerine güvenlik ve neşe sağlamaları, onları hastalık ve felaketlerden korumaları, insan ve hayvanlara felaket getiren kötü şeytanları kovmaları istenmektedir. Bu, Oboo ritüellerinin Oboo'lara duyulan saygının önemli bir göstergesi olduğu söylenebilir. Zaman zaman kuraklık ya da hayvan hastalıkları nedeniyle kurban törenleri de düzenlendiği görülmektedir (Amur- mendü,1987, s. 379). Bu gibi durumlarda, bu felaketlerin yerel ruhların hoşnutsuz olmasından ve daha sonra koruma sağlamayı reddetmesinden kaynaklandığına inanılmaktadır.

İbadet edenlerin, mutsuz tanrıları yatıştırmak ve onların yardımını almak amacıyla Oboo tanrılarına koruma sağlamak ve kötü şeytanları uzaklaştırmak için dua etmek üzere kurban sunumu yapma zorunluluğu olduğu görülmektedir. Yukarıda bahsedilenler bilim insanları tarafından genel olarak kabul görse de tanrılar, konular, Oboo sayısı, ritüel tarihleri, inşaat, dekorasyon, kurban törenleri ve Oboo kökenleri birbirinden oldukça farklı şekilde tanımlanmıştır (Amur- mendü,1987, s. 379). Görüleceği üzere, bölgesel farklılıklar Oboo'nun özgün bir kimliğe sahip olmasını engellemektedir. Koruyucu ruhlar olarak tapındıkları varlıklar genel olarak Oboo'larda yaşadıklarına dair inanışlar görülmektedir. Kimlikleri açık değildir sadece belirli bir yerin ya da bütün bir bölgenin ana ruhları olarak bilinmektedir. Çeşitli şekillerde yerel tanrılar ve sürükleyiciler, yerel koruyucu tanrılar, yeryüzünün efendisi, dağ tanrıları ve su tanrıları olarak anılırlar ve hem Şamanist hem de Lamaist özellikler sergiledikleri görülmektedir (Amur- mendü, 1987, s. 379).

Oboo töreninde önce herkes Oboo'da toplandıktan sonra baş lama ve diğer lamaların dağların ve suyun yerel tanrıları olan "*ugula usun-u nabdag sabdag'i*" davet etiklerine dair inanış mevcuttur. Bu davet Budist metinler okunarak, davullar çalınarak ve borular öttürülerek gerçekleştirilmektedir. İç Moğolistan'ın Khorchin bölgelerinde Oboo dikerken şamanların veya lamaların "*nabdag sabdag*"a kurban sunmaya davet edildiğini bildirmektedir. Daha sonra, Oboo inşa etmek için ruhlardan arazi kullanma izni istenmektedir. "*Nutug usun-u nabdag sabdag exe*" sadece Oboo tanrıları değil, aynı zamanda diğer halk ritüellerinde de tapınılan tanrılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kutsal dağ ve ağaç tanrıları da sıklıkla yerel tanrılar olarak anılmaktadır (Atwood,1996, s. 120). Bu tanrıların (yerel tanrılar) tepelerde yaşadığını ve dağların efendileriyle özdeş olduğu, ancak aynı zamanda en önemli nehir veya gölün efendisinin tüm bölgenin efendisi olarak görüldüğü ifade edilmektedir. Çeşitli yerel tanrılara dağların ve ağaçların hürmetine sunulduğu inancını görülmektedir. Birçok halk ritüelinde onurlandırılmalarına rağmen, yerel tanrılar nadiren açıkça tanımlanmaktadır. Örneğin bir köyde köydeki yaşlılar, günlük olaylar sırasında sık sık "*nutug usun-u nabdag sabdag*"ı anmakta, kendileri içmeden önce yerel tanrılara içkinin ilk tadını sunmakta ve belirli bir amaç olmaksızın çukur kazmanın, ağaç kesmenin, çöpleri gelişigüzel atmak gibi hareketlerin yerel tanrıları kızdırdığına inanmaktadırlar. Şaman tarafından koruyucu bir güç olarak kullanılan ve aynı zamanda aileler tarafından koruyucu ruh olarak tapınılan "*Onggod*" da Oboo tanrıları olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür (Üjiyediin & Stuart, 1995, s. 549).

Her yılın dördüncü ayında dini bayramları olduğu ifade edilmektedir (Özerdim, 1951, s. 219). İnanışa tabi olan her insan 'O-po'ya (Oboo)⁹ gider ve takdimlerde bulunmaktadır. Akabinde K'u-lun'dan Lama gelmekte, müzik çalınmakta ve dua okunmaktadır. Sonra bir koyun kesilir derisini yüzülerek başını, ayaklarını ve kuyruğunu O-po'nın üstüne astıkları görülmektedir. Bundan başka kutsal sayılan yeri çınar dallarıyla ve kumaşlarla süslemektedir. Sonra şefleri, büyük memurları, askerler ve halk bunun etrafında soldan sağa doğru adım adım yürümektedirler. Birisi ilahî söylemekte ve diğerleri ona refakat etmektedir. Bu merasim sulh ve sükuna kavuşmak için yapılmaktadır. Bu merasimden sonra gençler

⁷ Lama (Tibetçe: ལ་མ་; Wylie transliterasyonu: bla-ma) Tibetli dharma hocaları için kullanılan bir unvandır. Sanskritçe guru terimine benzer bir terimdir. Tibet Budizminde (veya Lamaizm) bir rahip, rahibe veya uygulamalarda ilerlemiş bir Budist için saygı ifade eden bir unvan gibi kullanılabilecek olan Lama, belirli bir ruhanî olgunluğu ve öğretme imtiyazına erişmiş olmayı vurgulayabilir. Ayrıca Dalay Lama veya Pançen Lama gibi reenkarne olmuş bir lamannın isminin bir parçası olabilir.

⁸ Yeryüzünün Ana Ruhları

⁹ 70-80 santim yüksekliğinde, üst üste konmuş taşlardan yapılmış bir yer

arasında at koşuları yapılmaktadır. Hedefe ilk varana kumaş ve gümüş kaplar gibi hediyeler verilmektedir (Özerdim, 1951, s. 219).

Beşinci ayda yine dini bayram olduğu görülmektedir. Dağlar ve nehirler için ibadet ettikleri ifade edilmektedir. Onuncu ayda ise "*Uzun Ömür*" bayramı olduğu bilinmektedir. Zenginler K'u-lun'a gitmekte, rahiplere hediye ve para vermektedir. Lama'yı çağırarak, kendilerine uzun ömür verilmesi için dua okuttukları görülmektedir. Ayrıca bir ağaca yahut Oboo üstüne yaşları kadar lamba asarlar, uzun ömür için dua okumaktadırlar. İlkbahar ve Sonbaharda hava güzel olduğu zaman Buda'yı mabetten çıkarırlar ve sokaklarda gezdirmektedirler. Buda geçerken herkes evinden çıkar, başlarını Buda'nın ayaklarına sürerek "*kendilerine saadet vermesi için*" dua etmektedirler. O gün herkes güzel elbiselerini giyer, Buda'yı kızdırmamak için hayvan kesmedikleri ve çiçek koparmadıkları bilinmektedir (Özerdim, 1951, s. 219-220).

Çin Türkistan'ında yaşayan Moğollarda gerek dini merasim ve bayramlarda gerekse defin merasim ayinlerinde Lamaizm şiddetle hüküm sürmektedir. Örneğin eski Moğol kabilelerinde rastlanan ölüleri ağaç üzerine koyma ve üç yıl sonra kemiklerini yakma, sonra Türklerden aldıkları '*ölüyü gömme*' gibi âdetlerin yerine Budistik (Lamaist) geleneklerin hâkim olduğu görülmektedir. Bununla beraber, hâla aralarında yaşadığı görülen eski zamanlardaki Şamani ayinlerle ilgili Oboo'lar da dini bir kült sayılmaktadır. Her yıl dördüncü ayda buraya takdimlerin sunulması ve Oboo'ların etrafında yapılan merasim gibi âdetlerin Budizm'le hiçbir ilgisi olmadığı söylenebilir. Moğollarda eski Türk dininin arta kalanı olan Oboo kültü Lamaların şiddetli mücadelelerine rağmen hâlâ devam etmektedir. Evlenmeler de, eski Moğol kabilelerinde rastlanan kız kaçırma suretiyle evlenme ve iç güveylik âdetlerinin bugün dahi mevcut olmadığı görülmektedir (Özerdim,1951, s. 220).

3. Oboo kültürünün yayılma alanları

Oboo genel anlamda üç ana hat ile şekillendiği görülmektedir. Bunlar: Şamanist Oboo, Lamalı Oboo (on iki alt gruplu) ve Şamanist-Lamaist Oboo olarak ifade edilmektedir. Bu şekiller arasından farklı olarak "*Sıradan Oboo*" gibi Oboo örnekleri de görülmektedir (Qurchabatur & Üjüme 1991, s. 269) Soylular, belirli varlıklı aileler ve çocuklar için de Oboo kurulduğu bilinmektedir. İç Moğolistan'ın Kölönboir bölgelerinde, özellikle çocukların korunmasının dua edildiği yerler olarak inşa edilmiş "Çocuk Oboo" olduğu ifade edilmektedir (Wang&Siikebara, 1990, s. 110).

Oboo kültürünün misyonerlik faaliyetleri kapsamında Moğol topraklarından gelen Budist misyonerler tarafından araştırıldığı ve incelendiği bilinmektedir. On altıncı yüzyılın sonlarında ve on yedinci yüzyıllarda Moğolistan'ın çoğunda Budist misyonerler tarafından misyonerlik faaliyetleri görülmektedir (Atwood,1996, s. 121).Buna ek olarak Oboo kültürünün Buriatia, Kholon Buir, Khowsgol'da, Khowd, Oirad'ları ve eski Jirim Birliği'nin Doğu Moğolları arasında daha az yaygın olduğundan bahsedilmektedir. Günümüz Budist ritüeli olarak uygulanan pek çok ritüelin muhtemelen Budizm öncesi günlerde bazı öncülleri olduğu ve dolayısıyla bu ritüellerin Şamanist bir bağlamdan Budist bir bağlama yeniden yönlendirilmesi pekâlâ gerçekleşmiş olduğu söylenebilir. Göçebe Moğolların bir dünya dinini anlama yeteneği veya ilgisi üzerinde herhangi bir belirleyici etkiye sahip olduğu görüşü hali hazırda kabul edilen bir görüş olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle, tüm popüler Moğol dini faaliyetlerinin, "dışsal" görünümünden bağımsız olarak, esasen Şamanist olarak kabul edilebileceği varsayımına da itirazlar olduğu görülmektedir. Budist Moğollar tarafından yaygın olarak uygulanan ritüellerin, özellikle de Oboo ve ateş ayinlerinin, en azından on sekizinci yüzyıldan kalma en eski metinlerden beri kanıtlandığı gibi, herhangi bir anlamda Şamanist olarak adlandırılabilmesine dair bilgilerde mevcuttur (Atwood, 1996, s. 121).

Buryatlar¹⁰ arasındaki ibadet yerleri en geleneksel (arkaik¹¹) formda, kurdeleler veya bayraklarla süslenmiş taş veya ağaç yığınlar olarak ifade edilmektedir. Taşlar, kurdeleler, bayraklar bir sunu biçiminde şekillendiği görülmektedir. Bunları madeni paralar, fişekler, kibritler, şekerler vb. eşyalardan

¹⁰ Buryatlar, Sibirya'da yaşayan bir Türk halkıdır. Ana yerleşimleri Rusya'nın Sibirya bölgesinde, özellikle de Buryat Cumhuriyeti'nde bulunmaktadır.

¹¹ Klasik çağ öncesinden kalan

tamamlandığı bilinmektedir. Semiozerye ,Chikoy. Boer. gibi özellikle yol kenarındaki yerler, farklı etnik kökenlerden Transbaikal sakinleri arasında ünlüdür ve bu, "*mutluluk, iyi şanslar ve iyi bir yolculuk için*" mütevazı tekliflerle kendini göstermektedir (Gerasimova,1969, s. 12). Oboo ile dağ geçitlerindeki, tehlikeli yollarda buluşmalar P.A. Kropotkin A.A. yerel sakinlerin Sokhondo şehrinin sahibine (burkhan¹²) olan inancına ilişkin ilk raporları 1772'de buraya tırmanan N.P. Sokolov'a aittir. Rehberin gezgine söylediği gibi Burkhan, havayı yaratır ve insanların içeri girmesine izin vermez gibi inançlardan bahsetmektedir. Obo, Oboo, Obon bileşenlerini içeren çok sayıda yer adı bu bölgede görülmektedir. Örneğin: Tsagan-Obo, Khan-Obo, Underey-Oboo, sırt. Obon ve Obon-Tsagan bu gibi yerler gösterilmektedir (Ğaldanova, 1987, s. 4).

Altay bölgesindeki Oboo inancının tarihini araştıran Radloff, bölgeye yaptığı araştırma gezisi sırasında Oboo taşlarını keşfettiğini belirtmiştir (Radloff,1994, s. 42). Geçmişte Çüy bölgesinde göç edenlerin göç sırasında yolculuklarını güvenli bir şekilde tamamlamak için kervanlarla eşya taşıdıkları ve bu kutsal taş yığınının etrafında develer kullanarak dolaştıkları ifade edilmektedir (Bidinov, 1998, s. 16). Bu bilgi, Aobao ile ilgili inanç ve geleneklerin Altay bölgesinde uzun zamandan beri var olduğunu göstermektedir. Ayrıca 1998 yılında bölgede yapılan saha çalışmaları sırasında bir Altay Türkü Oboo'yu "*Halkımızın yola çıkanların başına kötü bir şey gelmesi korkusuyla kendi kendine keşfettiği bir şey*" olarak tanımladığı ifade edilmektedir. Oboo ritüeli içerisinde süt yayılır, ardıc ağacının etrafına bez bağlanır, üzerine yemek konulur ve dualar edilmektedir (Dilek, 2015, s. 49).

Oboo taşlarıyla ilgili gelenekler, bazı farklılıklar gösterse de günümüzde Hakaslar, Tuvalar ve Moğollar arasında da devam etmektedir (Alyılmaz, 1999, s. 25-28). Ancak araştırmalar bu inancın Altay toplumuyla sınırlı olmadığını göstermektedir. Eski Yunanca 'da Oboo kelimesi "Taş Yığını" kelimesinden gelmektedir. Hermes ve Obo olduğuna inanılanların işlevlerinde ilginç bir örtüşme görülmektedir. Antik Yunan'da, Altay Dağları'nda olduğu gibi, yoldan geçenlerin üzerine taş bıraktıkları bu küçük taş yığınlarına özel bir saygı gösterilmektedir (Bonney,2000, s. 402, Tanyu;2007, s. 28-29). Bu taş yığınlarındaki Hermes'in yolculara ve gezginlere yardımcı olduğuna, onlara yolculuklarında rehberlik ettiğine, yollarını açtığına ve onları yol boyunca tehlikelerden koruduğuna inanılmaktadır (Dilek, 2015, s. 49).

Potapov, Türklerde Şamanizm tarihini ele aldığı incelemesinde ilginç ayrıntılar ortaya koymaktadır. Çin el yazmalarına göre Sünnu (Hun) Şamanlara, Çin ordusunun uğrak yeri olan tüm yollara ve su kenarlarına koç ve boğa gömmeleri talimatı verdiği bilinmektedir. Amaçları Han ordularının yok edilmesi için tanrılara yalvarmak olduğu ifade edilmektedir. Potapov, Oboo'nun önemini vurgulayarak bu uygulama ile yol kültü ve kurban arasında bağlantı kurmaktadır. Sünnu'lar arasında Şaman geleneğinin varlığının Tunguzlar arasında uygulanan bir törenle desteklendiğine dair ifadeler dikkat çekicidir. Yirminci yüzyılın başlarında Tuvalar, bölgede yaşayan ruhları onurlandırmak için Oboo olarak bilinen taş ve dallardan yapılmış sunaklar inşa ettikleri bilinmektedir. Bu sunaklar, ruhların dağ yolları ve geçitler boyunca güvenli bir yolculuk yapmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca Oboo için belirlenen alana canlı bir boğa kurban edilerek gömüldüğü ifade edilmektedir (Potapov, 2012, s. 151).

Bu Oboo taşı ritüelinin ilk versiyonunu uyguladıktan sonra, belirlenen alandan bitki toplayan ve yenilebilir meyveler toplayan kişiler, belirlenen yere bir taş koyarak ormanın koruyucu ruhlarına veya sahiplerine olan takdirlerini ve saygılarını göstermektedirler. Bu hareket şükran ve saygı göstergesi olarak görülmektedir. Tuva'da yaşam koşulları zamanla geliştikçe hayvancılığında geliştiği gözlemlenmiştir. Zorlu doğal çevreye rağmen insanlar hayvanlarının büyüdüğünü ve ürediğini fark ettikleri, şükür olarak hayvanlarını otlattıkları yerlere veya yüksek yerlere taş bırakmaya başladıkları ifade edilmektedir. Bu uygulama, beslenmeleri ağırlıklı olarak hayvansal ürünlere dayanan çeşitli kabilelerin bölgedeki zorlu kış aylarında yiyecek kaynağına sahip olmasına olanak tanıdığı söylenebilir (Dilek, 2015, s. 50).

¹² Moğolistan'ın Hentiy eyaletinde bulunan ve Moğollar için kutsal sayılan dağlardan biridir.

Belirli otlatma alanlarının kutsanması ve işaretlenmesi eylemi, Oboo taşlarını çevreleyen ikinci kutsama çemberinin kurulmasına katkıda bulunan bir uygulamadır. Ayrıca Tuvaların içinde, daha önce Oboo'ların kurulduğu yerleri ortaya koyan kadınlara verilen önemli bir kültürel önem arz etmektedir. Bir zamanlar yaygın olarak uygulanan bu gelenek, Budizm'in benimsenmesinin ardından lamalar tarafından denetlenmeye başlandığı görülmektedir. Tuvalar inançlarını nehir kıyılarında, dağ geçitlerinde ve dağların içinde yer alan oboo'ların varlığıyla güçlendirmektedir. Bu oboo'lar bazen tek bir soya özel olabilmektedir. Heyecan verici genişliklerin yaratılması, taşların stratejik olarak istiflenmesini veya ince kesilmiş ağaçların düzenlenmesini içermektedir. Bu süreç, Lopsan'ın tanımladığı gibi, parçaların çadır benzeri bir yapıda bir araya getirilmesinden oluşmaktadır (Lopsan, 2010, s. 104-109).

Günümüz Anadolu coğrafyasında tarihin ilk dönemlerinden itibaren yaşamını sürdürmüş olan medeniyetlerin bıraktığı kalıntılarda taşlara verdikleri önem görülmektedir. Bu biçimlendirilmiş ve şekillendirilmiş taşlar Anadolu coğrafyasında ki şehirlerde de görülebilmektedir. Bu şehirlerde ki kalıntılarda Anadolu coğrafyasının geçiş güzergahı üzerinde olması durum göz ardı edilmemelidir (Tanyu,1968, s. 83). Bu toplum ve toplulukların taşlara kutsallık atfetmesi dini ritüellerinde kullanması gibi durumlar söz konusu olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda Anadolu coğrafyasının taş kültürü üzerinden değerini ve etkisini Türklerin Orta Asya bölgesinden çeşitli nedenlerle Anadolu'ya gelmesiyle kalıcı bir taş inancı ve kültü oluşturduğu düşünülmektedir. İslam'ın Anadolu coğrafyasında Türkler vasıtasıyla yayılması ile beraber taş kültü dini ve kültürel bir sembol olarak varlığını sürdürdüğü görülebilmektedir. Oboo'nun Anadolu'da Türkler tarafından kutsal görüldüğüne dair örnekler mevcuttur. Bu örneklerden biri olarak güneyde Türkmenlerin Toros dağ zincirinin en yüksek tepelerini kutsal olarak kabul görmesi şeklinde ifade etmek mümkündür. Orta Asya'dan Anadolu coğrafyasına taşınan kültürlerin arasında Oboo kültü dahil olmak üzere bu kültürlerin hemen birçoğunda bu kutsal kabul edilen yere bez bağlamak, dua etmek ve ip bağlamak gibi çevrede yaşayan toplumların bu eylemleri yaptığı gözlemlenmektedir (Eroğlu, 2020, s. 53).

Anadolu coğrafyasında taş kültü üzerinde Oboo'nun da etkisi olduğu görülmektedir. Bu kültürün Anadolu coğrafyasının daha çok Türkmen-Yörük nüfusunun fazla olduğu Ege ve Akdeniz bölgesinde olması ise gözden kaçmaması gereken bir durumdur. Bu bölgede Oboo kültürüne Muğla'da ki Eren dağında rastlanılmaktadır. Dağın zirve kısmına verilen bu ad Orta Asya coğrafyasında ki doruk noktaların kutsal kabul edildiği bilgisi ile örtüşmesi tarihi bir devamlılığın göstergesi olduğunu düşündürmektedir. Eren dağının zirvesinde mezarların bulunması bölgede yaşayan Türkmenlerin bu mezarları ziyaret ettikten sonra Oboo'lara dua ettiği bilinmektedir (Eroğlu, 2017, s. 83-85). Oboo kültürünün bir diğer kutsallığı ise sürülerini kurt saldırılarından korumak için kurdun ağız bağlanarak Oboo kültü etrafında tur attırılarak bunun sürüyü koruduğu düşüncesidir. Sürünün önemli bir geçim kaynağı olduğu Yörüklerde, Oboo kültürünün etrafında yapılan bu ritüel Oboo'nun kutsal olarak kabul edildiğini göstermektedir. Bu ifadeler ek olarak Antalya ve civarında ki yerleşimlerde de Oboo kültürünün adı gözlem yapma amacıyla "gözlengiç" adıyla bilinmesi, isminin ve kullanım amacının bölgeden bölgeye değişse de Oboo kültü olarak günümüze yansıdığı görülmektedir. Bağırıldığı zaman seslerinin diğer kişiler tarafından duyulabilmesi ve Orta Asya'da ki gibi gözetleme amacıyla yapılan Oboo kültü bölgede yaşayan kişiler aracılığı ile bilinebilmektedir. Bu bölgede ki yakın şehirlerde isimlerin değişmesi durumu olsa da Oboo kültü göze çarpmaktadır. Dikili taş ismi verilerek geçit yerlerine koyulan ve korkuluk vazifesi gören Oboo'ların sürüleri kurtlardan koruduğuna dair inanç kabul görmektedir (Eroğlu, 2020, s. 58). Bu gibi kutsal ve dini ritüellerin haricinde Oboo kültü aynı zamanda geniş tarım arazilerinde sınırları belirlemek için sürü sokmanın yasak olduğunu belirtmek içinde dikildiği görülmektedir.

Genel çerçevede bakıldığında zaman Orta Asya kültürü olarak o coğrafyada hala kültür olarak kabul görülüp kutsal atfedilen Oboo kültü Türklerin gittikleri bölgelere ve inanışlara da entegre olduğu görülmektedir. Anadolu ve çevresinde yani Türklerin göç ettiği yerlerde Oboo kültürünün adı değişse de inanış ve ritüel bağlamında Oboo kültürünün Türklerin gittiği her yerde görüldüğü söylenebilir. Anadolu coğrafyasında ise yerleşik hayata geçen kesimlerden ziyade hala Yörük Türkmen şeklinde hayat tarzı yaşanan bölge

ve coğrafyalarda yaşatılmaya devam ettiği görülmektedir. Oboo kültürünün genel olarak ismi değişmiş olsa bile her coğrafya da günümüze kadar devamlılığının sağlandığı görülmektedir.

4. Sonuç

Verilen bilgilere dayanarak, Oboo'nun eski Türk inançlarında kutsal bir konumda olduğu ve genel olarak yol gösterici ve koruyucu bir rol üstlendiği görülmektedir. Oboo, Orta Asya'nın bozkırlarında, özellikle de dağ geçitlerinde bulunan taş yığınları olarak tanımlanmaktadır. Bu yapılar, cennete ve yerel tanrılara adanmış yüksek rakımlı konumlarda yer almakta ve genellikle barış ve huzur getirdiklerine inanılmaktadır. Eski dönemlerde, Oboo'lar çevresinde çeşitli törenler düzenlenmekte ve kurbanlar sunulmaktadır. Bu törenler genellikle yaz ve sonbahar aylarında gerçekleştirildiği ve at yarışı, güreş, okçuluk gibi etkinliklerle devam ettiği ifade edilmektedir. Ayrıca, Oboo'lar çevresinde toplanan insanlar, ailelerini ve sürülerini koruduğuna inanılan tanrılara adaklar sunarak ve dua ettikleri bilinmektedir. Bugün, Oboo'lar genellikle kültürel mirasın bir parçası olarak korunmaktadır. Türkiye, Moğolistan, Kazakistan ve Rusya'daki bazı bölgelerde hala varlıklarını sürdüren Oboo'lar, bölge halkı için önemli bir kültürel ve manevi değere sahiptir. Bu yapılar, eski Türk inançlarının günümüze kadar uzanan izlerini taşımakta ve kültürel zenginliğimizin bir parçası olarak görülmektedir.

Sonuç olarak Oboo, bölgenin sahibi olan ruhların ikametgahı olan, ruhlara tapınılan, ruhların kendilerini gösterdikleri veya hareket ettikleri kutsal yerlerde inşa edilen eski bir sığınaktır. Antik çağlardan beri, Moğolistan, Tibet, Altay ve Sibiryaya topraklarında o'ya saygı kültü yaygındı. Orta Asya halkları, insanlığın orijinal dinini, yani doğanın tanrılaştırılmasını ve her yerde yaşayan ruhlara olan inancı bugüne kadar korudular. Oboo genellikle kervan yollarının geçtiği geçitlerdeki ruhlara tapınma yerlerinde veya saygın dağların tepelerinde, kutsal yerlerde ve Budist tapınaklarının yakınında görülür. Geçitlerdeki piramit şeklindeki taş yığınları genellikle çöl bölgelerindeki gezginler için tek dönüm noktasıdır. Her Buryat ve Moğol klanının, her Moğol somonunun ve her Budist manastırının kendi oboo'su vardır. Eski inanışlara göre ruhlar, insanoğlunun tüm talihsizliklerinin nedenidir. İnsanların hastalıkları, iş dünyasındaki başarı, hayvanların ölümü ve doğadaki tüm felaketler onlara bağlıdır. Elementlerin, dağların, suyun, toprağın, ejderha vb. ruhları vardır. Ruhları onurlandırmak ve onları fedakarlıklarla yatıştırmak, talihsizliklerden kaçınmaya yardımcı olmaktadır. Oboo'nun dibinde, kural olarak, üzerine arpa taneleri ve bir bardak su içeren bir tabağın yerleştirilmiştir. Ancak günümüzde madeni para veya şekerlerin yerleştirildiği, sunak görevi gören yassı bir taş vardır.

Belirli bir bölgede seyahat ederken veya yaşarken korunmalarını sağlamak için Oboo'nun yakınında durmalı ve ruhlara saygıyla hediyeler sunulmalıdır. Eğer Oboo'da durmazsanız ve fedakarlık yapmazsanız şanssız olmanızdır. Moğol inancına göre her dağın ve vadinin kendine has bir ruhu vardır. Ruhu olmayan bir insan bir hiçtir. Her yerde bulunan ruhların zarar vermemesi ve yardım sağlaması için onları yatıştırmak gerekmektedir. Moğolların bölgeye ruhları "serpme" geleneği vardır. Kural olarak, alkol içmeden önce, bir bardaktan masaya küçük bir damla alkol damlatın veya bir parmağınızla, genellikle yüzük parmağınızla, alkole hafifçe dokunun ve yanlara ve yukarıya doğru sıçramaktadırlar.

Bu geleneğin kökeni hala tam olarak belli değil ve bu konuda çok fazla çalışma yok. Bu durum, oboo kültürünün antikliği, gelenekselliği ve şamanizmle bağlantısı hakkında makaleden makaleye tezler çoğaltılmasına, ancak eski ve ortaçağ kaynaklarından gerçekler ve alıntılara yer verilmemesine yol açmaktadır. Yetersiz bilgi nedeniyle şu anda geleneğin ortaya çıktığı zamana dair tam bir anlayışa sahip değiliz.

Kaynakça

- Alyılmaz, C. (1999). Moğolistan'daki Oboo'lar-Ovoo'lar. *Orkun*, (11), 25-28.
- Amurmendü, L. (1987). Monggol ündüsüten-ü oboga bolon tegün-ü takilga-yin toqai torshin ügülekü-ni, Tentative Study of the Mongol Oboo and Its Ritual Ceremony. *Baragun Üjümüchin qusigun-u teüke-yin emükidgel, Collected Materials of the History of West Üjümüchin Banner*, 3, 345-38.
- Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü (Yöneten: Yves Bonnefoy, Türkçe baskıyı yayına hazırlayan: Levent Yılmaz). C.1 A-K, Dost Kitabevi Yayınları. Ankara. 2000.
- Atwood, C.P. (1996). Buddhism and Popular Ritual in Mongolian Religion: A Reexamination of the Fire Cult. *History of Religions*, 11.
- Barthold, V. V. (1947). Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair (Çev. Abdulkadir İnan). *Bellekten*, 9(43), 516-539.
- Barthold, V. V., & Rogers, J. M. (1970). The Burial Rites of the Turks and the Mongols. *Central Asiatic Journal*, 14(1/3), 195-227.
- Bidinov, K. A. (1998). Altayın Baylagan Çüm-Cañdar. Gorno-Altaysk.
- Dilek, F.G. (2015). Altay Türklerinde Yolculuk İle İlgili İnanışlar Ve Ritüeller. *folklor/edebiyat*, 21(84), 2015/4.
- Eroğlu, E.F. (2017). Beş Kaza Yöresi Yörük-Türkmen Mezar Taşları ve Damgaları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Muğla.
- Eroğlu, E.F. (2020). Obo Kültü Ve Muğla Meke Köyü Oboları. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 46-73.
- Fan, S. (1983). Aobao kao Oboo Studies. In *Menggushi Lunwen Xuanji, Selected Collection of Mongol History Articles* (5), 421-445.
- Gerasimova, K. M. (1969). Qult Obo qaq dopolnitelnyj material dlä izuçenija etniçeskih prosesov v Burätii. *Etnoğrafiçeskij sbornik*, 5. Ulan-Ude.
- Guo, Y. (1990). Obogan-u toqai minü öber-ün ajiglalta, A Tentative Oboo Study. *Altan Gandar Golden Gandar*, 4, 63-71.
- Ğaldanova, G.R. (1987). Dolamskie verovaniya burät. Novosibirsk.
- İnan, A. (1933). Obo. *Azerbeycan Yurt Bilgisi*, 377-379.
- Lopsan, M. B. (2010). Tıva Cançıl. Kızıl.
- Namjildorji. (1987). Monggolchud-yin obogan akilga-yin toqai möchid ügül-ekü-ni A Primary Study on Mongol Oboo Worship. *Öbör Monggol-un neigem-ün sinjilekü uqagan, Inner Mongolian Social Science*, 3, 126-132.
- Özerdim, N.M. (1951). Bazı Çin Kaynaklarına Göre. Bugün Çin Türkistan'ında Yaşıyan Halklardan. Moğolların Örf Ve Âdetleri. *DTCF Dergisi*.
- Potapov, L.P. (2012). Altay Şamanizmi (Çev. Metin Ergun). Kömen Yay. Konya.
- Qurchabatur, L., & Ch. Üjüme. (1991). Monggol böge mörgel-ün tailaga taqilga-in soyol [The Ritual Culture of Mongol Shamanism]. Qailar: Öbör Monggol-un soyol-un keblel-un qoriya.
- Radloff, W. (1994). Sibiry'a'dan II (Çev. Prof. Dr. Ahmet Temir). MEB yayınları: İstanbul.
- Sainjargal, & Sharaldai. (1983). Altan ordan-u tailaga Worship of the Golden Court. Beijing: Minzu chubanshe, Nationalities Press.

Sapozhnikov. (1911). Mongol sky Altai. V Istokakh Irtysh i Kobdo . Puteshestviya 1905-1910 gg. (The Mongol Altai. At the Sources of the Irtysh and the Kobdo. Travels, 1905-10). Tomsk.

Tanyu, H. (2007). Türklerde Taşla İlgili İnançlar. Ankara: Elips Kitapevi.

Üjyediin Chuluu (Chaolu Wu), & Stuart, K. (1995). Rethinking the Mongol Oboo. *Anthropos*, 90(4/6), 544-554. <http://www.jstor.org/stable/40463198>.

Valikhanov, S. (1904). Works, Ed: Veselovsky. St. Petersburg.

Wang, X., & Sükebara. (1990). Mengguzu Fengsuzhi [Mongol Custom]; Part One. Beijing: Zhongyang minzu xueyuan chubanshe, Central Institute for Nationalities Press.

<https://asiarussia.ru/articles/1788/>

<https://volkov.irkutsk.ru/posts/kult-obo-mini-slovar-shamanskikh-tierminov/>

https://forbes.kz/articles/kazahstanskije_uchenyje_raskryli_taynu_kurgana_amira_temura

Makale Bilgi Formu

Yazar(lar)ın Notları:

Yazar(lar)ın Katkıları: Bu makalenin yazımına tüm yazarlar eşit katkıda bulunmuştur. Tüm yazarlar son metni okudu ve onayladı.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Telif Beyanı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar: Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunmaktadır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.

Ekler

https://legendtour.ru/rus/mongolia/info/mongolian_ovo.shtml/E.T 11.05.2024

https://legendtour.ru/rus/mongolia/info/mongolian_ovo.shtml/E.T 11.05.2024

https://legendtour.ru/rus/mongolia/info/mongolian_ovo.shtml/E.T 11.05.2024

https://legendtour.ru/rus/mongolia/info/mongolian_ovo.shtml/E.T 11.05.2024

https://legendtour.ru/rus/mongolia/info/mongolian_ovo.shtml/E.T 11.05.2024

https://legendtour.ru/rus/mongolia/info/mongolian_ovo.shtml/E.T 11.05.2024

Kazakistan Dış Politikasında İktisadi İlişkilerin Rolü ve Önemi: Çin Örneği

The Role and Importance of Economic Relations in Kazakhstan's Foreign Policy: The Case of China

Alparslan Aybar

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası
İlişkiler Anabilim Dalı, Bişkek,
Kırgızistan
2250Y08003@manas.edu.kg

Geliş Tarihi/Received: 31.05.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 26.06.2024
Yayımlanma Tarihi/ Available Online:
30.06.2024

Öz: Soğuk savaş sonrası dönemde bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülke olarak Kazakistan, gerek sınır komşuları gerekse bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmek, uluslararası arenada kendini göstermek amacıyla bir dış politika oluşturmak durumunda kalmıştır. Tüm post-Sovyet ülkeleri gibi Kazakistan da dış politika pratiklerinde zorlanmıştır. Bağımsızlığını kazanmasının akabinde Kazakistan, dış ilişkilerinde başlayan etkileşimlerden yola çıkarak kendisine bir rota belirlemiştir. Çok vektörlülük (çok yönlülük) ve çok taraflılık ilkeleri kapsamında bir dış politika oluşturmuş, günümüze kadar gelen süre boyunca bu politikalarını güncelleyerek devam ettirmiştir. Kazakistan'ın ulusal çıkarlarının yanı sıra üzerinde en çok durduğu konu, hiç şüphesiz ekonomik çıkarlarıdır. Ülkenin dış politikası gerek ikili gerekse çoklu anlaşmalar çerçevesinde ekonomiye dayalı olarak belirlenmiştir. Kazakistan'ın Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda (BMGK) aldığı kararlar da, dış politikasında bir istikrar olduğunu ve ekonomik temellere dayandığını göstermektedir. Kazakistan bölgesel açıdan ele alındığında, bölgedeki diğer Orta Asya ülkeleri ile başta ekonomik ve güvenlik temelli birtakım anlaşmalarda bulunmuş, bölgesel anlamda denge politikası çerçevesinde Rusya ve Çin'e yakın politikalar yürütmüştür. İki ülke arasında son yıllara baktığımızda ise Çin ön plana çıkmaktadır. Çin ile ekonomik, güvenlik, kültürel birçok başlıkta iyi ilişkiler yürütmektedir. Özellikle Kuşak ve Yol Projesi kapsamında, ticaret hacminde artan payı ile Çin ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda; Realizm ve liberalizm çerçevesinden de ele alındığında, Kazakistan'ın siyasi reformlarıyla birlikte ekonomik ilişkilerin önemini vurgulayarak, iktisadi ilişkilerin nasıl geliştirileceğine yönelik çıkarımlarda bulunmak makalenin amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Çin, Dış Politika, Ekonomi, Uluslararası İlişkiler

Abstract: In the post-Cold War period, as a newly independent country, Kazakhstan had to formulate a foreign policy aimed at developing good relations with its neighboring and regional countries and establishing its presence on the international stage. Like all post-Soviet states, Kazakhstan faced challenges in its foreign policy practices. Following its independence, Kazakhstan charted its course based on the initial interactions in its foreign relations. It adopted a foreign policy under the principles of multi-vector and multilateralism, continually updating these policies over time. Besides its national interests, the most emphasized aspect of Kazakhstan's foreign policy is undoubtedly its economic interests. The country's foreign policy is shaped by economic considerations within the framework of both bilateral and multilateral agreements. The decisions made by Kazakhstan in the United Nations General Assembly (UNGA) also indicate stability in its foreign policy, grounded in economic foundations. Regionally, Kazakhstan has engaged in several agreements with other Central Asian countries, primarily focusing on economic and security matters. Within the framework of regional balance policy, it has maintained close policies towards Russia and China, with China becoming increasingly prominent in recent years. Kazakhstan maintains good relations with China in various areas including economic, security, and cultural spheres. Particularly within the scope of the Belt and Road Initiative, China's increasing share in trade volume stands out. In this context, the article aims to make inferences on how to develop economic relations by emphasizing the importance of economic relationships alongside political reforms in Kazakhstan, from the perspectives of realism and liberalism. "

Keywords: Kazakhstan, China, Foreign Policy, Economy, International Relations

Extended Abstract

Multivector foreign policy is a strategic approach where a country aims to establish balanced and diverse relations with various powerful states and regions. This policy seeks to maximize national interests while minimizing the risks associated with dependency on a single partner. Diversifying diplomatic relations involves engaging with various nations across different continents, thus spreading diplomatic and economic interests. This reduces reliance on any one country or bloc and helps balance the influence of major powers against each other, preventing any single power from becoming overly dominant.

In terms of economic strategy, multivector policy involves seeking trade agreements, investment opportunities, and economic partnerships with a wide range of countries. This helps spread economic risks and open up diverse markets for exports and imports. For resource-rich countries, this means selling resources like oil, gas, minerals, and other commodities to a variety of buyers, thereby minimizing economic dependency on a single market.

In the realm of security and defense, countries following a multivector policy might engage in security and defense partnerships with multiple nations or organizations. This approach can provide a broader security net and reduce the risks associated with being too closely aligned with a single military power. Maintaining strategic autonomy is crucial in this policy. By not overly committing to one alliance or partnership, a country retains the flexibility to maneuver in its national interest amidst changing geopolitical circumstances.

In terms of cultural and technological exchange, multivector policy encourages cultural exchanges and fostering people-to-people ties with various countries, enhancing soft power and mutual understanding. Engaging with multiple countries for technological exchanges and partnerships can lead to advancements in sectors like education, healthcare, and infrastructure.

Kazakhstan is an example of a country practicing multivector policy. Located between powerful neighbors like Russia and China and having significant economic interests in the West, Kazakhstan seeks to balance these relationships. Kazakhstan engages in significant trade with China, Russia, and the European Union, participates in initiatives like China's Belt and Road Initiative, and is a member of the Eurasian Economic Union led by Russia. Kazakhstan maintains membership in regional security organizations like the Collective Security Treaty Organization (CSTO) while also seeking cooperation with NATO. Multivector policy is a pragmatic and strategic approach to international relations, especially for countries situated in geopolitically sensitive regions or those with significant economic and security concerns. By diversifying their diplomatic, economic, and security engagements, countries can enhance their national interests, maintain sovereignty, and navigate complex global dynamics more effectively. However, this strategy requires a high level of diplomatic acumen, strategic foresight, and the ability to manage multiple, sometimes conflicting, international relationships.

In the post-Cold War era, Kazakhstan, as a newly independent country, had to develop a foreign policy to establish good relations with its neighboring and regional countries and to assert itself on the international stage. Like other newly independent post-Soviet states, Kazakhstan faced practical challenges. However, following its independence, Kazakhstan defined a foreign policy path through interactions in its external relations, forming its foreign policy concept based on the principles of multivectorism and multilateralism, which it has continuously updated to the present day.

Beyond its national interests, Kazakhstan has undoubtedly prioritized economic interests. The country's foreign policy has been determined within the framework of both bilateral and multilateral agreements, focusing on the economy. Kazakhstan's decisions at the United Nations General Assembly (UNGA) also reflect stability in its foreign policy, which is grounded in economic principles. Regionally, Kazakhstan has engaged in various economic and security-based agreements with other Central Asian countries and has pursued balanced policies towards Russia and China. In recent years, China has become more prominent in Kazakhstan's foreign policy. Kazakhstan maintains good relations with China in various areas, including economic, security, and cultural fields. Especially within the scope of the Belt and Road Initiative, China has become more prominent with its increasing share in trade volume.

In this context, the purpose of this article is to analyze how Kazakhstan's political reforms and economic relations are emphasized and how economic relations can be developed from the perspectives of realism and liberalism. It can be stated that Kazakhstan follows an economy-centered foreign policy within the framework of liberal policies. Economic cooperation is of great importance for Kazakhstan to gain power on a global scale and achieve its declared goals. In this direction, it will be possible to achieve development by attracting foreign investors to the country and realizing political and subsequent economic reforms through the investments obtained via bilateral and multilateral agreements.

The development of economy-centered policies seems to be possible through Kazakhstan's multivector foreign policy. In this context, it can be said that Kazakhstan is trying to develop a policy based on the principles of multidimensionality and neutrality without showing proximity to any particular country. It is stated by Kazakh authorities that Kazakhstan is open to foreign investors from every country and region for the purpose of economic development and growth. Among these, China has become prominent. The investments made by China in Kazakhstan's geography and natural resources make Kazakhstan and China closer compared to other countries. Although this relationship is not reflected in Kazakhstan's policies carried out within the framework of the principles of multivectorism and neutrality in the UNGA records, it can be said that Kazakhstan and China will continue to progress both in the current process and in the future within the framework of economic-based relations

1. Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kazakistan, yeni bir ulusal kimlik oluşturmak ve uluslararası sahnede kendisine sağlam bir konum kazandırmak amacıyla 1991 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Bu süreçte bölgesel ve küresel dengeyi gözetten bir yaklaşım geliştirerek dış politikasında çok yönlü ve çok taraflı bir strateji benimsemiştir. Kazakistan'ın dış politika yaklaşımının merkezinde, farklı uluslararası aktörlerle dengeli ilişkiler kurma ve ülkenin ekonomik kalkınmasını sağlama hedefleri yer almıştır. Bu bağlamda ekonomik ilişkilerin rolü ve önemi, Kazakistan'ın dış politikasının ana bileşenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Bağımsızlığın ardından Kazakistan, zengin doğal kaynaklarından ve jeopolitik konumundan yararlanarak ekonomik kalkınma odaklı bir dış politika izlemiştir. Enerji kaynaklarının ihraç edilmesi ve yabancı yatırımların çekilmesi ülkenin ekonomik büyümesinde önemli rol oynamaktadır. Bu süreçte özellikle Çin ile ekonomik ilişkiler Kazakistan'ın dış politikasında özel bir yer tutmaktadır. Çin'in başlattığı "Kuşak ve Yol" projesi, Kazakistan'ın ekonomik kalkınma hedeflerinde önemli rol oynamış ve iki ülke arasındaki ekonomik bağların güçlenmesine katkı sağlamıştır.

Çok yönlü dış politika, Kazakistan'ın dış politikasının temel ilkelerinden biri olup, farklı bölge ve ülkelerle dengeli ilişkiler kurmasına olanak tanıdığı görülmektedir. Bu politika, Kazakistan'ın uluslararası arenada bağımsız bir aktör olarak hareket etmesine ve çeşitli uluslararası platformlarda aktif rol oynamasına olanak sağlamaktadır. Çin ile geliştirilen ekonomik ilişkiler, Kazakistan'ın ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmasında önemli rol oynamaktadır. Ancak bu ilişkilerin bazı zorlukları ve riskleri de beraberinde getirdiği göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çin'in bölgede artan ekonomik nüfuzu, Kazakistan'ın dış politika stratejisini oluştururken dikkate alınması gereken önemli faktörlerdir. Bu çalışmada, "Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası dış politika anlayışı nedir?", "Çok vektörlü ve tarafsızlık ilkesi kapsamında yürütülen dış politikanın çıktıları nelerdir?", "Kazakistan'ın Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda (BMGK) yapılan oylamalarda dış politika anlayışının yansımaları bulunuyor mu?", "Kazakistan'ın ekonomi politikaları kapsamında öne çıkan başlıklar nelerdir?" gibi sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır. Çalışmanın araştırma yöntemi, literatür taramasına dayalı betimsel analiz çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

2. Kazakistan'ın Çok Vektörlü Dış Politikası

Bağımsızlığının başlangıcından bu yana Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın bir dizi dış politika konsepti geliştirdiği görülmektedir. Uzmanların ilk belge üzerinde 1993 yılında çalışmaya başladığı, ancak kabul edilebilir bir kavram formüle edemedikleri bilinmekte, bunun nedeninin Kazakistan'ın pratikte sıfırdan başlamak zorunda olması olarak ifade edilmektedir (Kurmanguzhin & Chebotarev, 2023, s. 4).

Kazakistan'da uzmanların, uluslararası ortaklar, uluslararası örgütler ve devletler arasındaki etkileşimlerin sonucunda 1995 yılına kadar dış politikaya ilişkin ana hatlar belirledikleri görülmektedir. Bu etkileşimlerin başında Rusya, ABD ve Çin başta olmak üzere dostluk, işbirliği ve yardımlaşma anlaşmaları bulunmaktadır. Güvenlik alanında da 1992 yılında Kırgızistan, Rusya, Özbekistan, Tacikistan ve Ermenistan ile Kolektif Güvenlik Anlaşması'nı imzalayarak Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) katılıp önemli bir adım attığı görülmektedir.

1995 yılında kabul edilen ilk dış politika konsepti "kamusal" ve "gizlilik" olmamak üzere iki bölümden oluşmuştur. Konseptin belirlendiği bu belge, Kazakistan'ın çok vektörlü (çok yönlü) ve çok taraflı diplomasisinin temelini oluşturmuştur. Nazarbayev sonrası dönemde; devletin dış dünyaya açıklığı, çok yönlülük, pragmatizm, pro-aktivite, çok taraflılık başta olmak üzere temel ilkelerin yer aldığı konsept bu şekilde güncellenmiş ve Tokayev tarafından onaylanmıştır. Çok vektörlü ve çok taraflılık ilkelerine dayanan dış politika halen devam etmektedir. Kasım Jomart Tokayev'in bir dönem dışişleri bakanı olarak görevde bulunduğu süreçte de aynı şekilde devam etmiştir. Daha önce sadece bir defa halka açık olan konseptlerin aksine son yayınlanan dış politika konseptinin kamuya açık olması dikkat çekicidir. Ayrıca konsept, Kazakistan'ın dış politikasının netleştirilmesi için dış politika konularında Kazakistan kamuoyuyla iletişimin önemine dikkat çekmektedir (Kurmanguzhin & Chebotarev, 2023, s.6).

Orta Asya'nın merkez bölgesi olarak Kazakistan, aşağıdaki özelliklerin bir araya gelmesiyle karakterize edilmektedir:

- Çin ve AB'ye doğal kaynak ihracatına yönelik nispeten güçlü (bölgesel açıdan) ancak çıkarıcı bir ekonomi;
- Dünya meselelerinde, olası tüm ortaklarla ve yabancı yatırıma işbirliğine yönelik bir açık kapı politikası;
- Çok sayıda entegrasyon projesinin başlatılması, çok taraflı yapılara aktif katılım;
- Entegrasyon projelerinde Rusya ile aktif işbirliği;
- Çin ile aktif siyasi ve ekonomik işbirliği;
- Rusya ve Çin'in etkisini kısmen dengeleyen Batılı güçlerle etkileşim.

Kazakistan, çok yönlü bir dış politika kapsamında, dış ilişkilerini ideolojik olmayan, pragmatik temellere dayanan bir yapı üzerinden geliştirmektedir. Bu çok yönlü dış politikayı ise karmaşık jeopolitiği yönetmek için uyguladığı görülmektedir (Hamzaoğlu, 2020, s.979). Artan ulusal gücü sayesinde Kazakistan, küresel yönetim alanında kendine olan güvenini artırmıştır. Küresel yönetim stratejisi incelendiğinde temel olarak; Rusya, Çin, ABD ve Avrupa dahil olmak üzere dış politika önceliklerinin geliştirilmesinin sağlanması, Hindistan, Japonya, Güney Asya ve Güneydoğu Asya, Orta Doğu, Latin Amerika ve İslam ülkeleri dahil olmak üzere ortaklıkların geliştirilmesi, çok taraflı işbirliğine odaklanmak ve BM, Avrasya Ekonomi Birliği, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Şangay İşbirliği Örgütü ile işbirliği geliştirilmesinin içerdiği, önemli uluslararası mekanizmalarda gelişmeye çalışılması olarak ifade edilmektedir (Turtugulova & Zhuzbayeva, 2023, s.6).

Kazakistan'ın Birleşmiş Milletler Genel Kurulu oylamalarında aldığı kararlarda öne çıkan iki stratejik ortağı Rusya ve Çin arasında Çin'in ön plana çıktığı görülmektedir. Rusya ve Çin'in ayrıştığı toplam 13 vaka bulunan 2007-2013 döneminde yapılan oylamalarda Kazakistan, oyunu daha çok Çin'den yana kullanmıştır. Kazakistan'ın oyları, nükleer silahların yayılmasının önlenmesine ilişkin konularda Çin'in (67/46), ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin konularda ise Rusya'nın (65/206) tutumuyla aynı doğrultuda olmuştur (Yuneman, 2023, s.8). Kazakistan 2007 yılından 2013 yılına kadar nükleer güvenlik meselelerinde 65/60, 66/58 ve 67/45 gibi nükleer silahların yayılmasını ve kullanımını kısıtlamayı amaçlayan kararları desteklediği görülmektedir. Kazakistan bağımsızlığından bu yana kendisini nükleer silahsızlanma için mücadele eden bir ülke olarak konumlandığından dolayı bunun beklenen bir durum olduğunu belirtmek mümkündür. Genel olarak bu süre zarfında Rusya ve ABD ile kıyaslandığında en yüksek oy uyumu oranı Çin ile olmuştur. 2014-2021 yılları arasında Çin ve Rusya 46 kez karşı oy kullanmıştır. Kazakistan bu çatışma durumlarında Çin'i Rusya'dan daha fazla desteklemeye devam etmiştir. Ölüm Cezası (71/187) ve Dekolonizasyon (70/231) başlıklara ilişkin yapılan

oylamalarda Rusya'yı desteklerken, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi (73/60 ve 74/45) ve çevrenin korunması (72/277) ile ilgili oylamalarda Çin'i desteklemiştir (Yuneman, 2023, s.6).

Burada önemli birkaç hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Nükleer silahsızlanma hususunun Kazakistan dış politikasında kilit öneme sahip olduğu görülmektedir. Her ne olursa olsun bu konuya ilişkin başlıklara aynı şekilde oy vermektedir. Aynı durum Rusya için geçerli değildir. Dolayısıyla herhangi bir politik çatışma durumu söz konusu değildir. Son nokta ise 2014-2021 yıllarını kapsayan dönem içerisinde Rusya ve Çin arasında Kazakistan'ı dış politikada zor durumda bırakacak bir gelişmenin yaşanmadığını söylemek mümkündür.

3. Kazakistan ve Çin Arasındaki Ekonomik İşbirlikleri

Soğuk Savaş sonrası realizmin temel sorulara yanıt verememesi sonrasında liberalizme olan ilgi arttı. Çağdaş liberal uluslararası ilişkilerin temellerini, 18. ve 19. yüzyıllarda barışçıl bir dünya için gerekli olan önkoşulları öne süren liberaller tarafından atıldığı ifade edilmektedir. Liberaller demokrasinin aristokrasiye, serbest ticaretin de kapalı ekonomiye tercih edilmesinin savaş ihtimaline son vereceğini belirtmektedir (Burchill vd. 2013, s.89). Liberalist teorisyenler, savaş durumunda pazarın ortadan kalkacağı ve ticaretin olmadığı, ekonomisinin altüst olacağı bir ortamı hiçbir devlet istemeyeceğinden, ekonomik temelli yürütülen dış politikalarında savaştan kaçınacakları belirtilmektedir. Ekonomik temelli düşünen bu teorisyenler, barış ortamının bozulmaması için ticaret halindeki devletlerin birbirleriyle savaşmayacaklarını iddia ettiklerini söylemek mümkündür.

Güvenlik ve ekonomi temelinde ele aldığımız bu teorik yaklaşımlar, Kazakistan için büyük önem arz etmektedir. Ülke bağımsızlığını kazandığı 1991 yılı sonrasında hem güvenlik hem de ekonomik temelli bölgesel ve uluslararası anlaşmalar yaptığı ve politikalar yürüttüğü görülmektedir. Kazakistan, geniş doğal kaynakları ve nispeten gelişmiş yatırım ortamı ile yatırımcıları cezbetmekte ve ilişkileri ekonomik temelde inşa etmektedir (Turtugulova & Zhuzbayeva, 2023, s.4). 2019 yılında Kazakistan'a, Çin diplomasisinde kendine özgü bir unvana sahip olan Rusya ve Pakistan gibi ülkelerin yanına koyan Çin'in eşsiz "daimi kapsamlı stratejik ortağı" unvanı verildiği ifade edilmektedir. Çoğu yatırımcı gibi Çinin de Kazakistan'a maden zenginliği için geldiğini söylemek mümkündür. Yatırımlarının büyük bir kısmı petrokimya alanında olup, 2018 yılında yakıtlar, metaller ve mineraller Kazakistan'ın Çin'e ihracatının %84,27'sini oluşturmuştur. 2017 yılında Kazakistan-Çin sanayi işbirliği çerçevesinde 27-28 milyar dolar değerinde 51 (daha sonra bu sayı 55'e çıkmıştır) projenin hayata geçirilmekte olduğu açıklanmıştır. 3,9 milyar dolar değerinde 15 proje tamamlanmış olup, toplam değer %50'sini petrokimya, %22'sini ise madencilik ve metalürji oluşturmaktadır (Turtugulova & Zhuzbayeva, 2023, s.6).

Kuşak ve Yol projesi kapsamında yapılan yatırımlar, Kazakistan ve Çin arasındaki ticari ilişkilerin arttığını göstermektedir. Her iki tarafın da yararına olan ortak projeler oluşturulmuştur. Bu durumda bir hususu belirtmek gerekirse; ortak projeler kapsamında gerçekleştirilen projeler kapsamında Çin menşeli şirketlerin bölgede artması, halk nezdinde sinofobinin artmasına sebep olabilmektedir. Bu hususun ilerleyen dönemde Kazakistan'ın Çin'e ilişkin karar alma sürecinde önem taşıyacağını söylemek mümkündür. Çin ile ekonomik ilişkilerin yanı sıra güvenlik ve kültürel konularda da dış politikası bulunmaktadır. Her iki ülke ortak askeri tatbikatlar düzenlemiştir. Kültürel ilişkiler, ekonomik ilişkiler kadar gelişmemiş olsa da, her iki ülkenin bu konuda ilişkilerin geliştirilmesinden yana olduklarını söylemek mümkündür. Sonuç olarak Çin, Rusya ve ABD başta olmak üzere diğer ülkelerle kıyaslandığında Kazakistan ile her alanda yakın ilişkilere sahiptir.

Kuşak ve Yol kapsamında ekonomik işbirlikleri sonucunda Çinli şirketlerin ve yatırımcıların çoğalması ile ülkeye iş maksadıyla yaşamaya gelen Çinlilerin sayısı da çoğalmaktadır. Bununla birlikte, Kazakistan'da Çin kültürü ve dilinin yayılması, Çin'de eğitim alan Kazak gençlerinin sayısının artması, Çin'de önceki dönemlerde yerleşen etnik Kazakların Çin hükümeti tarafından asimilasyona uğramaya başlaması gibi faktörler uzun süre SSCB yönetiminde kalarak Kazak kimliğini zayıflatan negatif etkiler alan Kazakistan'ın Çin kültürü ile kaynaşması tehdidini ortaya koymaktadır. Çin'deki Müslümanlara karşı baskı kampanyası, Kazakistan'da Çinli işletmelerin çoğalması, Çinli yatırımcıların ülkede arazileri kiralaması gibi faktörler, yerli halk tarafından Çin'e karşı protestolar düzenlenmesine neden olmuştur. Bu durum, halk arasında Çin'e karşı negatif yaklaşımların ve sinofobinin artmasına etki ettiği ifade edilmektedir (Mankesheva, 2022, s. 115).

4. İktisadi Araçlar ve Ekonominin Önemi

Kazakistan dış politikasında ulusal çıkar ve ekonomik çıkar olmak üzere iki önemli hususa vurgu yapılmaktadır. Ulusal çıkar kapsamında güvenlik ve istikrarın sağlandığı ekonomik alanda yatırımcı çekmek amacıyla serbest piyasa ekonomisinin benimsenerek büyümeye odaklanıldığı “Kazakistan-2030” vizyonu ile Kazakistan’ın 2030’a kadar dünyanın gelişmiş ülkeleri arasındaki yerini alması hedeflenmiştir. Özellikle bu süreçte “50 Gelişmiş Ülke Arasına Girme Hedefi” ulusal çıkar açısından dikkate değer bir örnek olduğu ifade edilmektedir. Bir diğer “Kazakistan-2050” vizyonu ile siyasi ve ekonomik kalkınma politikalarını uygulamaya yönelik planlamalar bulunmaktadır (Moldogulova 2016, 19-20).

Kazakistan’ın ekonomik çıkarı, bağımsız ekonomi ve siyasi yapının oluşturulması şeklinde ifade edilmektedir. Buna göre, Kazakistan’a yabancı yatırımın çekilmesi ve bunun hacminin artırılması, dış yatırımları, yüksek teknoloji transferleri teşvik etmek, komşu ülkelerle ikili işbirliğinin sağlanması ve hızla Avrasya entegrasyonunu geliştirmesi söz konusu kavramın temel niteliğini oluşturmuştur. Nitekim Dışişleri Bakanı İdrisov’un, “Kazakistan 2050” programı çerçevesinde Bakanlığın öncelikli amaçlarından birisinin de EXPO-2017 sergisine bağlı uluslararası işbirliği geliştirilmesi olduğunu ifade etmesi ekonomik çıkar kavramının öncelikleri konusunda fikir vermiştir (Kazakistan Cumhurbaşkanlığı, 2003). Kazakistan’ın dış politika çerçevesinde ekonomik temelli adımları bulunmaktadır. Doğrudan ilgili olmasa da “nükleer silahsızlanma” politikası, uluslararası arenada Kazakistan’ın hanesine artı yazmıştır. Gerek bölgesel gerek küresel faaliyetlerde Kazakistan, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu oylamalarında bu ve benzer silahsızlanma başlıkları altında her zaman silahsızlanma yönünde oy kullanmıştır. Ek olarak son on yılda dünyada cereyan eden olaylara ilişkin Kazakistan’ın çok taraflılık çerçevesinde hareket ettiği görülmektedir. Bu husus, uluslararası örgütler nezdinde Kazakistan’a olumlu geri dönüş sağlayarak, ekonomik yatırımları da beraberinde getirerek ülkeye kazanım sağlamaktadır. Kazakistan’ın çok yönlülük kapsamında çok taraflı ve dengeli dış politikasının devamı için uluslararası örgütlerin büyük bir gereklilik olduğu anlaşılmaktadır. Bağımsızlık sonrası hem hızlı büyüme yılları hem de 2008-2009 dünya krizi çok taraflı ekonomik ve dolayısıyla siyasi bağlarını artırma ihtiyacını doğrulamıştır.

Farklı devletlerle dengeli ve istikrarlı çok vektörlü politika izlenirken, ülkenin ulusal çıkarları da ihmal edilmemiştir. Devletin dış politikasında her zaman özen gösterilen ikili ve çok taraflı ilişkileri, bölgesel ve küresel ağlarda siyasi diyalogunun en üst düzeyde sürdürülmesine de neden olmuştur. Küresel düzeyde tanınır bir Kazak kimliği, ancak uluslararası işbirlikleri ve özellikle örgütlerin kazandırdığı bir avantaj olan daha az maliyetli tanıtım cabalarıyla desteklenebilecektir. Kazakistan’ın egemen bir devlet olarak gelişim sürecinden itibaren cumhuriyetin etkin ekonomik gelişimi için hukuka saygılı ve acık bir demokratik siyasi sistemin oluşturulması amacıyla, olumlu yatırım ortamı yaratılmaya da karar verilmiştir. Dış yatırımların çekilmesinin, modern ve acık bir siyasi ve ekonomik sistemin yürütülmesinin, kültürel ve sosyal bir gelişimin sağlanmasının aracı olarak uluslararası örgütlere Kazakistan’ın yıllar geçtikçe daha fazla önem vereceği ve vermesi gerektiği düşünülmektedir (Mussurova, 2020, s. 75).

5. Sonuç

Kazakistan’ın liberal politikalar kapsamında ekonomi merkezli bir dış politika izlediğini söylemek mümkündür. Kazakistan’ın küresel ölçekte güce kavuşması, ilan edilen hedeflere ulaşması için ekonomik işbirlikleri büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda yabancı yatırımcıların ülkeye gelmesi, ikili ve çoklu anlaşmalar yoluyla elde edilen yatırımların kullanılarak önce siyasi, akabinde ekonomik reformların gerçekleştirilmesiyle kalkınma mümkün olacaktır.

Ekonomik merkezli politikaların gelişmesinin, Kazakistan’ın çok vektörlü dış politika yürütmesiyle mümkün olduğu görülmektedir. Bu kapsamda ele alındığında Kazakistan, herhangi ülkeye yakınlık göstermeden çok yönlü ve tarafsızlık ilkelerine bağlı kalarak bir politika geliştirmeye çalıştığını söylemek mümkündür. Ekonomik kalkınma ve büyüme amacıyla her ülke ve bölgeden yabancı yatırımcılara açık olduğu Kazakistan yetkilileri tarafından duyurulduğu belirtilmektedir. Bunlar arasında ön plana çıkan ülke Çin olmuştur. Çin’in Kazakistan’ın coğrafyası ve doğal kaynakları bazında yaptığı yatırımlar, Kazakistan ve Çin’i diğer ülkelere göre daha yakın kılmaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tutanaklarına bakıldığında Kazakistan’ın çok yönlü ve tarafsızlık ilkesi kapsamında yürüttüğü politikalarda her ne kadar bu ilişkinin yansıması görülmesi de, ekonomik tabanlı ilişkide

Kazakistan ve Çin'in bugüne kadar olan süreç dahil gelecekte de ilerleme sağlayacağını söylemek mümkündür. Kazakistan'ın dış politikasında ekonomik ilişkilerin amacı, ülkenin ulusal ve ekonomik çıkarlarını korumak ve geliştirmektir. Çin ile geliştirilen ekonomik ve ticari ilişkiler, Kazakistan'ın bölgesel ve küresel düzeyde güçlenmesine, enerji ve altyapı projeleri başta olmak üzere birçok alanda işbirliklerinin kurulmasına katkı sağlamıştır. "Kuşak ve Yol" çerçevesindeki yatırımlar, Kazakistan'ın ekonomik büyümesine ve altyapı modernizasyonuna önemli katkılarda bulunmuştur. Bu nedenle, Kazakistan'ın dış politikasında ekonomik ilişkilerin rolü ve önemi, ülkenin ekonomik kalkınmasını desteklemek ve ulusal çıkarları korumak açısından hayati öneme sahiptir. Çin ile ekonomik iş birliği, Kazakistan'ın ekonomik büyümesine ve bölgesel gücüne katkı sağlarken aynı zamanda dikkatle yönetilmesi gereken riskleri de bünyesinde barındırmaktadır. Kazakistan, farklı güç merkezleri arasında denge kurmaya devam eden ve ekonomik çıkarları koruyarak ulusal bağımsızlığı güçlendiren çok boyutlu bir dış politika stratejisi izlemelidir.

Bu bağlamda Kazakistan dış politikasının hem ekonomik kalkınma hem de ulusal güvenlik açısından önemli stratejik hedefler içerdiği görülmektedir. Çin ile ekonomik ilişkilerin artarak devam etmesi, hiç şüphesiz ekonomik büyümesine katkı sağlamakta ve uluslararası alanda daha etkin bir konuma gelmesine yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte Kazakistan'ın bağımsızlığından bu yana dış ilişkilerinde izlediği denge politikasının Çin tarafına evrilme riskini göz önünde bulundurması gerekmektedir. Dış politika stratejilerini bu dikkatle yönetecek olan Kazakistan, böylece hem ekonomik hem de siyasi olarak daha güçlü bir konuma gelmeye devam edecektir.

Kaynakça

- Hamzaoğlu, H. (2020). "Kazakistan'ın '2020-2030 Dış Politika Konsepti'nin Analizi." Journal of Social and Humanities Sciences Research, 7(52), 978-985.
- Kurmanguzhin, R. S., & Chebotarev, A. E. (2023). "Diplomacy of the Republic of Kazakhstan: Evolution of foreign policy concepts." World Economy and International Relations, 67(1), 74-84.
- Mankesheva, M. (2022). "Yeni İpek Yolu sürecinde Kazakistan-Çin ilişkileri." Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Moldogulova, M. (2016). "Kazakistan dış politikasının ekonomik temelleri." Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Mussurova, M. (2020). "Kazakistan'ın dış politikasında çok taraflılık ve uluslararası örgütler." Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Turtugulova, D. M., & Zhuzbayeva, U. D. (2023). "Kazahstan v usloviyah usilivayusheysya konkurentsii mejdu SSHA i KNR." Vestnik KazNU. Seriya mejnunarodniye otnosheniya i mejdunarodnoye pravo, 102(2), 13-22.
- Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 17 maya 2003 goda Nu. 1096 «O Strategii industrialno-innovatsionnogo razvitiya Respubliki Kazahstan na 2003-2015 godu» (s izmeneniyami po sostoyaniyu na 02.07.2008 g.). (2008). İnformatsiyonnaya sistema PARAGRAF. Erişim tarihi: 15 Ocak 2024. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1039961
- Yuneman, R. (2023). "How Kazakhstani multivector foreign policy works: Analysis of its voting in UNGA." International Organisations Research Journal, 18(1), 151-169.

Makale Bilgi Formu

Yazar Onayı: Makale tek yazarlıdır. Yazar, makalenin son halini okuyup onaylamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Telif Beyanı: Yazar dergide yayınlanan çalışmasının telif hakkına sahiptir. Bu çalışma CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar: Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır

Etik Onay ve Katılımcı Rızası: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunmaktadır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.

Türkiye’de Devlet Geleneği

State Tradition in Turkey

Merve Kevser Öztürk

Gümüşhane Üniversitesi, İrfan Can Köse
MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik
Bölümü, Gümüşhane, Türkiye
mervekevserozturk@gumushane.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 03.06.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 25.06.2024
Yayınlanma Tarihi/ Available Online:
30.06.2024

Kitap Bilgileri/Book Information

Yazar/Author: Metin Heper

Çeviren/Translator: Nalan Soyarik

Yayınevi/Publisher: Doğu – Batı Yayınları

Basım Yılı/Year of Publication: 2006

Sayfa Sayısı/Number of Pages: 264

Eserin yazarı Metin Heper, 1940 yılında doğmuştur. İngiltere’deki Harlow College ve Türkiye’deki Ankara Koleji’nde orta öğrenimini tamamlamıştır. 1963 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ni bitirmiştir. Yüksek lisans ve doktora derecelerini Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Syracuse Üniversitesi’nden almış, 1975’te doçent ve 1985’te profesör olmuştur. Türkiye’deki akademik hayatını; Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Koç Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi’nde sürdürmüş ve aynı zamanda bu üniversitelerde bölüm başkanlığı, dekanlık ve rektör yardımcılığı gibi idari görevlerde bulunmuştur. Heper, Türkiye Bilimler Akademisi Kurucu üyelerinden biridir. Manchester, Kudüs Musevi, Texas State, Harvard, Connecticut, Princeton ve Brandeis Üniversitelerinde misafir araştırmacı ve öğretim üyesi olarak bulunmuştur.

Prof. Dr. Metin Heper, 24 Şubat 2024 tarihinde hayatını kaybetmiştir. İncelenen eser, 1985 yılında özgün basımı İngilizce olan ve İngiltere’de yayımlanmış ‘*The State Tradition in Turkey*’ adlı kitabın 2006 yılında Türkçeye çevrilmiş ‘Türkiye’de Devlet Geleneği’ adlı 264 sayfadan oluşan 7. basımıdır. Eser, Türkçe ve İngilizce özgün basımına önsöz ile başlamakta, kaynakça ve dizin ile bitmekte olup toplam 7 kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar; Giriş, Osmanlı Mirası, Geçici Aşkın Devlet, Bürokratik Aşkıncılık, Devlet ve Toplum, Yeni Aşkın Devlet, Sonuç ve Gözlemler şeklindedir.

Eserde; ‘aşkın devlet anlayışının Türk siyasal hayatına etkileri’ detaylıca incelemiştir. Bu incelemede, Şerif Mardin tarafından geliştirilen ve siyaset bilimi literatüründe önemli bir yer edinen ‘merkez-çevre’ yaklaşımına atıfta bulunulmakta ve 3. Selim ile başlayan ve 12 Eylül 1980 İhtilaline kadar olan dönemin devlet anlayışı anlatılmaktadır.

Kitabın başlangıcı olan önsözde; Metin Heper, bahsettiği ‘devlet’ olgusunun ‘derin devlet’ ile bir ilişkisinin olmadığını ve ‘devlet’ olgusunu Marksist ya da Hegelci bir yaklaşımla ele almadığını belirtmektedir. Kitapta, devlet olgusunun deterministik veya normatif bir çerçevede ampirik bir olgu olarak ele alındığını vurgulamaktadır. Farklı zaman ve mekânlarda devlet olgusunun ya da devlet seçkinlerinin, var olabileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda siyasal seçkinleri farklı biçimlerde ve boyutlarda denetimleri altında tutabilecekleri ve bu sayede siyasal hayatta kalıcılık sağlayabilecekleri varsayılmakta ve bu durumun sonuçlarının Türkiye’nin siyasal hayatı üzerine etkileri incelenmektedir. Kullanılan devlet olgusunun, ilk defa J. P. Nettl’in 1979 yılında ‘*World Politics*’ adlı dergide yayımlanan makalesinde ‘*güçlü devlet*’ (strong state) diye bahsedilen şekliyle İngilizce özgün basımında kullanıldığı sonrasında ise Türkçe basımında bu ibarenin ‘aşkın devlet’ olarak güncellendiğini belirtmektedir. Her

şeyi kapsayan manasında kullanılan 'aşkın' (trancendental) sözcüğü ile de genel çıkarın göz ardı edilmesini engellemeye çalışırken özel çıkarlarla sınırlı bir yaşam alanı bırakan devlet olgusuna atıf yapılmakta olduğunu belirtmektedir.

Kitabın Giriş kısmında; ele alınan konuya genel bir bakış sağlanmıştır. Atanmış seçkinler ile seçilmiş seçkinler arasında süregelen mücadeleden süreç içerisinde devlet merkezli politikadan parti merkezli politikaya doğru gerçekleşen dönüşüm ele alınmıştır. Türkiye'de var olan demokrasinin sorunlu olduğuna işaret edilerek 1960-1970'li yıllarda yaşanan askeri müdahaleler, siyasal bölünme ve ideolojik kutuplaşmalar örnek gösterilerek siyasal sistemin sık sık tıkanıp durduğu vurgusu yapılmıştır. Türk siyasal hayatında yaşanan sorunların 'büyüme sancısı' olarak yorumlanmasını eksik bir tanımla basite indirgemek olacağı söylenmiştir. Türkiye'de zaman zaman siyasal partilerin büyük partilerden ayrılan küçük partiler olarak ortaya çıktıklarını ancak bu durumun seçmenler arasındaki bölünmeden değil de seçkinler arasındaki çatışmanın sonucu olduğunu ve kurulan bu partilerin kısa ömürlü ya da fazla etkili olmayan partiler olduklarını vurgulamıştır. Heper, Türkiye'deki siyasal sorunları ağırlaştırıcı unsurun ülkedeki siyasal kültür olduğunu ve bu sorunları sadece siyasal kültür üzerinden okumanın da yetersiz kalacağını ifade etmiştir. Yazar, İngiltere ve Fransa örneklerini ele alarak 'merkezi feodalizm' ve 'adem-i merkezîyetçi feodalizm' ayırımına göz atmıştır. Ülkelerin; erken devlet inşası deneyimleri arasındaki farklarının, daha sonra karşılaşılabilecek olan siyasal hayat pratiklerinin ve biçimlerinin yol haritasını oluşturduğuna işaret etmiştir. İngiltere'de 19. yüzyılda rastlanan anayasa temelli egemen parlamento olgusu ile yine aynı yüzyılda Fransız Üçüncü Cumhuriyeti'nde rastlanan üst düzey bürokratların egemen olduğu 'cumhuriyetçi sentez'in siyasal hayat biçiminin birbirlerinden tamamen farklı olduklarını vurgulamıştır. Kitabın birinci kısmında, aşırı aşkıncı yönetim biçimi ile ılımlı aşkıncı yönetim biçimleri ele alınarak karşılaştırılmıştır. Siyasal çatışmaların genel nedeninin; siyasal güce sahip olanlar ile bu güçten mahrum olanlar arasında tezahür eden rekabet olduğunu ve bu rekabetin de merkez ile çevre arasında 'düşmanlık' oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de büyük oranda ılımlı aşkıncı bir yönetim şeklinin var olan siyasal hayatı belirlediğini bu belirgin özelliği de 1980-1983 yıllarında yaşanan askeri rejim sırasında daha da perçinlediğini söylemiştir. Osmanlı-Türk yönetim biçimi uzun evrim süreci boyunca İngiltere'nin zıt kutbunda yer almıştır. İngiltere'de önde gelen yapı merkezi feodalizm, Fransa'da önde gelen yapı adem-i merkezîyetçi feodalizm iken, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu yapı 'patrimonyalizm' idi. Merkezi ve adem-i merkezîyetçi feodalizmde merkezi otorite, dengeleyici güçler tarafından etkili bir biçimde kontrol sağlarken 'patrimonyalizm'de ise çevre olgusu, merkez tarafından neredeyse etkisiz hale getirilmiştir. Osmanlı'da aristokrasinin sisteme entegre edilmemiş ve hatta çevreye sürgün edildiğini, Osmanlı'da merkez-çevre geriliminin kaynağına bakılarak devlet-toplum arasındaki çatışmanın Cumhuriyet döneminde de devamlılık gösterdiğini, Türkiye'de açık bir siyasal rejime geçilememesinin sebeplerini ve Türkiye'nin güçlü devlet ve zayıf çevre geleneğine sahip olduğunu belirtmiştir.

'Osmanlı Mirası' başlıklı ikinci bölümde, III. Selim döneminden ele alınarak bürokratik seçkinlerin güçlenmesinin toplumsal, siyasal, ekonomik sebep ve sonuçları detaylıca incelenmiştir. 1299-1600 yılları arasında Osmanlı'nın yükseliş döneminde ılımlı aşkıncılık ve 1600'lü yıllar sonrası dönemde ise radikal aşkıncılık yönetim yapısı olmak üzere iki başlıkta dönemler incelenmiştir. Bu durumun nedenleri olarak; yönetimde oluşan boşluklar, yönetim sisteminin ve felsefesinin değişimi, sömürgeci eğilimler sergileyen komşu devletlerin oluşturduğu dış tehdit gibi faktörlerden bahsedilmiştir. Bu bölüme daha detaylı bakılacak olursa; Osmanlı tımar sisteminden bahsedilmiş, bürokratik merkezin sorunlarının sadece eşraf olmadığı, devletin yönetmek zorunda olduğu toplumun heterojen oluşu üzerinden okunmuştur. Toplum, dini cemaat (millet) ve tarikatlardan, gayrimüslim dini liderlerin yönetimi altındaki gruplardan (parish), yerel loncalardan oluştuğu ve bu grupların ülke çapında örgütlenme sağladıkları vurgulanmıştır. Osmanlı'nın ilk önceliği, genellikle iç huzur ve dış güvenlik olmuştur. Türk-İran devlet geleneği benimsenmiş ve eğer kamu yararı veya hikmet-i hükümet gerektiriyorsa, yöneten kişi dini hukukla çelişen önlemler alabilmiştir. Fakat merkezi otorite tamamen tesis edildikten sonra Osmanlılar, devleti yöneten; adaleti 'kendi kişisel arzularından bağımsız' olarak tevzi eder şeklinde ifade edilen, Orta Asya'daki eski Türk devletlerinde rastlanan bağlayıcı nihai hukuk fikrine geri dönmüşlerdir. Özetle, rasyonellik ilkesinden hareketle Osmanlı, yönetici zümreler için

yüksek değerlerin ve ideallerin ağırlık gösterdiği bir devlet felsefesi geliştirmiştir. Bu felsefe, 'seküler ve devlet yönelim'ine sahip, 'adab' olarak adlandırılmış ve 'devleti yerleşik değerlerle özdeşleştirmek' çabasının sonucu olarak geliştirilmiştir. Seküler ve devlet yönelimli Osmanlı 'Aydınlanma' geleneğinin dayandığı normlardan kısaca 'adalet dairesi' diye bahsedilmiştir: '*Hükümdar askerleri olmadan iktidar sahibi olamaz, askerler parasız olmaz, tebaanın refahı olmadan para olmaz ve adalet olmadan halkın refahı sağlanamaz!*' Dolayısıyla, padişahın üzerinde titreyeceği ilke, adaleti gözeterek toplumsal düzen ve güvenliği sağlamak olmuştur. Bürokratik merkez kıt kaynakların israf edilmemesine ve bu kaynakların adaletle dağıtılmasına çalışacaktır. Osmanlı Klasik Çağının en parlak döneminde (1299-1600), bu fikirler devletin felsefesini oluşturmuştur. Osmanlı-Türk devlet felsefesi orijininden padişah olgusuna bakıldığında, toplumdaki çeşitli zümreleri bir arada tutmak üzere Tanrı tarafından atanmış olduğu görülmektedir. Osmanlı tipi hikmet-i hükümet anlayışının, keyfi idareye yol açabilecekken böyle bir gelişme olmamasının sebebi; yönetim sisteminde, padişah dahil her yöneticinin kural ve geleneklerin tamamına uymak durumunda olmasıdır. Osmanlı'da, liyakatın bir anlamı da padişaha gözü kapalı sadakattir. Yönetici sınıf, padişahın tüm isteklerini eksiksiz şekilde yerine getiren bir mekanizma olarak düşünülmüştür. Padişahın, mutlak iktidarının devamlılığı için kendi isteklerinin dışına çıkmayacak olan bir bürokrat sınıfına gereksinim duyulmuştur. Bu sınıfının sahip olduğu yetkilerin tek kaynağı ise padişah tarafından görevlendirilmeleri ve padişahın iradesi olmuştur. Bu sebeple, Padişahın hizmetinde bulunanlar ve padişahın adına yetki kullananlar, halktan oldukça farklı bir statüye sahiptir. Osmanlı'daki bu klasik dönem kurumsallaşma yapısının, on altıncı yüzyılın ikinci yarısından başlayarak on dokuzuncu yüzyıla kadar geçen zamanda önemli ölçüde değişime uğradığı söylenebilir. Avrupa'da fiyatlarda meydana gelen artışlar, Osmanlı sosyo-ekonomik yapısının büyük zarar görmesine yol açmış ve imparatorluğu bir dar boğazının içine düşürmüştür. Değişimin bir sebebi de Osmanlıların 16. yüzyılın sonuna doğru girdiği savaşlarda artık savaş ganimeti sağlayamamış olmaları ve bu durumun finansal kayıplara yol açmış olmasıdır. Tımar sistemi geçerliliğini yitirmiş yerine iltizam sistemi gelmiştir. İltizam sisteminin tüm devlet hayatı üzerine olumsuz etkileri olmuş ve bu yeni vergi sistemi yozlaşmayı ve rüşvet mekanizmasını beraberinde getirmiştir. Sonrasında âyan sınıfı, yani yeni bir eşraf tabakası ortaya çıkmıştır. Yüksek vergileri ödemekte zorlanan önemli oranda köylü, eski tımar sahiplerinin saflarına katılmıştır. Bu durum padişahın konumunu olumsuz etkilemiş padişaha karşı hizipler biçiminde gruplaşmalara başlamış olan yönetici sınıf üyelerinin üzerindeki kontrolünü kısa sürede kaybetmesine sebep olmuştur. Gerileme Devrinde, Osmanlı bürokratları kişisel çıkar mekanizmalarına dönüşmüş ve imparatorluğun gerilemesi ile birlikte memurlar, adeta kendi toplumlarını yağmalayan bir kitle olmuşlardır. Devlet yönetimi, artık önceki dönemden farklı olarak kural tanımayan bir biçime bürünmüştür 'seküler ve devlet yönelimli' adab geleneğinin yıprandığı ve bu gelenekten önemli ölçüde tavizlerin verilmeye başlandığı kaydedilmiştir. Padişah, ılımlı aşkın devletin savunuculuğu kabiliyetini kaybetmiştir. 17. yüzyılın sonlarından itibaren padişahlar sistemin en üst noktasındaki mevkilerini muhafaza ettirseler de nadiren etkin bir yönetim sergilemişlerdir. 18. yüzyılda ise 'padişah tanrının dünya üzerindeki gölgesi' felsefesi hakim olmuştur. Fakat bu çaba devletin yeniden padişahın şahsında yapılanmasına yetmemiş ve önceki dönem için kullanılan hane halkı sembolizması artık geçerliliğini kaybetmiştir. Artık padişahın şahsına değil işgal ettiği mevkiye değer atfedilir olmuştur. Osmanlı'nın gerileme dönemine bakıldığında yönetici sınıfın padişahın değil de devletin hizmetkârı olduğu görülmektedir. 'Karizma' artık padişahtan devlete yönelmeye başlamıştır. Osmanlı'nın 16. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ilk on yıllarına kadar yarı feodal yönetim biçimine, sonrasında ise anayasal idareye doğru bir ilerleme sağladığı söylenmektedir. Osmanlı'da anayasal idareye doğru bir ilerleme sağlanmıştır. 1808 yılında Sened-i İttifak, 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayun, 1856 yılında Islahat Fermanı, 1839-1876 yılları arasındaki Tanzimat döneminde merkezî ve bölgesel 'temsili' meclis ve kurulların kurulması, 1876 Anayasası'nın ilanı ve 1877'de ilk Osmanlı parlamentosunun toplanması, bahsi geçen ilerlemenin örnekleridir. Tanzimat Dönemi boyunca merkez, çevreyi daha etkin şekilde kontrol etmeye çabalamış ve bu durum merkez ile çevreyi çatışmaya meyilli hale getirmiştir. Osmanlı klasik siyaset felsefesinde tüm ülke, 'her şeye kadir' Sultan'a aittir. Oysa 19. yüzyılın birinci yarısında sivil bürokrasinin, siyasal nüfuz elde etmeye başlamasıyla birlikte, kendisine padişah ve çevresinden özerk bir alan tesis etmeye ve kendine has bir dünya görüşü belirlemeye çalıştığına şahit olunmaktadır. Adab geleneği en seküler biçimiyle diriltilmekte; devlet siyasetinin tek ölçütünün 'akıl' olması gerektiği

ileri sürülmektedir. Aydınlanmacı bir dünya görüşüne ve dolayısıyla seküler eğitimin önemine vurgu yapılmaktadır. Tanzimat döneminde sivil bürokraside yapılanan, ılımlı aşkinci bir devlet ortaya çıkmıştır. Max Weber'in terminolojisi kullanılırsa; Tanzimat sivil bürokrasinin, araçsal (instrumental) rasyonaliteden ziyade özsel (substantive) rasyonaliteyi amaç edindiği söylenebilir. Sivil bürokrasinin artık başkaları tarafından yapılan siyasaı uygulamaktansa kendisinin siyasa yapıcı bir kurum olduğu gözlemlenmektedir. Osmanlı'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne mirası, padişapta ve bürokraside yapılanan ılımlı aşkinci devlet geleneğidir.

'Geçici Aşkın Devlet' başlıklı üçüncü bölüm; Cumhuriyet devrimiyle birlikte ortaya çıkan ve gelişen devlet anlayışından Atatürk'ün bürokrasi başta olmak üzere yeni devletin ideallerinin neler olduğundan bahsetmektedir. Atatürk'ün araçsal devlet ve araçsal bürokrasi anlayışları üzerinde durulmuş ve sonraki bölümlerde ele alınacak olan Atatürk'ün ölümüyle beraber bu anlayıştan ne kadar uzaklaşıldığını vurgulayabilmek için üçüncü bölümde Atatürk'ün dünya ve devlet görüşü üzerinde geniş bir anlatımla fazlaca durulmuştur. Bu bölüme detaylı bakılacak olursa; Türklerin, iç ve dış birçok çatışmanın ortasında, oldukça heterojen görünüme sahip bir sosyal çevre içinde ve bir kurtuluş savaşı (1919-1922) verirken yeni devletlerini kurduklarını, cumhuriyetin bu şartlar altında doğduğunu ifade ederek başlamaktadır. Heper, Atatürk'ün geliştirmeye gayret ettiği devletin, tam anlamıyla anlaşılammış bir konu olduğuna işaret etmektedir. Atatürk'e göre halkın, Padişahın kişiliğinden ayrı bir devlete ihtiyacı vardır. Osmanlı'nın ulaştığı nokta devam ettirilmeye uygun olmamakla birlikte yeni devletin artık 'halkın devleti' olması gerekmekte ve halkın kendi adına bir devlet kurmasını öngörmektedir. Atatürk bu özgün düşüncesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nde egemenliğin kayıtsız şartsız halka ait olması formülüne ulaşmıştır. Bu formüle göre, yeni devlet şeklinde egemenliğin bir zerresinin dahi Sultan'a ait olmaması gerekmektedir, çünkü artık ulusun kendisinin koyduğu hedefler ve bu hedeflere ulaşabilmek için gerekli politikaları yine kendisinin tayin etme zamanı gelmiştir. Atatürk, o döneme kadar Padişaha ait olan egemenlik yerine, halka ait olacak bir egemenlik değil, yekuna atıfta bulunan millete ait olacak egemenliği ikame etmek istemiştir. Atatürk, cumhuriyetçi devletin temel görevi olarak halkın çağdaş medeniyetler seviyesine çıkmasını görmüş ve halkın gelişme potansiyelinin büyük olduğunu fakat bu potansiyeli harekete geçirmenin gerektiğini düşünmüştür. Halkın, bu hedefe kendi başına ulaşmaya istekli ve yeterli olmamasının sebebini inisiyatif alma kabiliyetini Padişahların kişisel yönetimleriyle geçen yüzyıllar içinde kaybettiğinde görmüştür. Bu bağlamda, reformların 'yukarıdan aşağıya' doğru yapılması gerektiği sonucuna varmıştır. Kurtuluş Savaşı sona erdiğinde sivil bürokrasi henüz çift yapıya, Cumhuriyet'in bürokratik kadrosu ikili bir karaktere sahiptir; milliyetçi genç bürokratlar ve Bab-ı Ali'den gelen bürokratlar vardır. Sivil bürokrasi için Atatürk, makine modeli düşüncesini benimsemiş ve Osmanlı geleneğini yeniden canlandıran Hegelyen bir devlet yapısı düşüncesi ile sivil toplumun ezilmesine müsaade etmeden genel çıkarları gözetecek bir devlet tasavvurunda bulunmuştur. Atatürk bürokrasinin dışında kalmayı istememiş ve cihazın bir parçası değil onun çalışmasının bir denetleyicisi olmuştur. Atatürk, devleti temsil edecek kurum olarak sivil bürokrasiyi uygun bulmamış, bu amaçla Bab-ı Ali hükümetinin yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükümetinin geçeceğini ilan etmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürk, TBMM'ye doğrudan devleti temsil eden bir kurum olarak bakmıştır. Atatürk'e göre meclis; bir siyasal organ değil, 'hükümet' ve bir 'idare organı' olmuştur. Atatürk'ün, sahip olduğu karizmatik niteliklere rağmen kişisel yönetimden kaçınmış ve tüm Orta Doğu'da bu tür bir yönetime en az başvurmuş lider olduğu bilinmektedir. Atatürkçü devletin, ilk zamanlarda Osmanlı geleneğine benzer biçimde ılımlı aşkinci bir devlet görünümüne sahip olduğu söylenebilir. Yöneten kişinin, kişiliği ile devleti birbirinden ayırma çabası ortadadır. Bu açıdan, Tanzimat dönemiyle benzerlikler göstermektedir. Fakat Atatürkçü devlet iki hususta Tanzimat devletinden farklılaşmaktadır. Bu hususlar; devletin ilk olarak TBMM'de, daha sonra da Cumhurbaşkanlığı'nda yapılanmış olması ve sivil bürokrasinin artık bir yönetim aracına indirgenmesidir. Atatürk'e göre bilimsel yaklaşım, toplumun kolektif vicdanını ve onlara yön belirleyen nihai hedefi keşfetmeleri için oldukça önemlidir. Bu vurgu, Atatürk'ün pozitivist bir yaklaşıma da sahip olduğunu göstermektedir. Atatürk, bir ulusun ancak kendi hedeflerini belirledikleri ve bu hedefleri gerçekleştirebilecek araçları ürettiği zaman başarılı olacağını belirtmiştir. Atatürk'ün hayali temel meselelere dair çatışmaları kendi başına çözebilen bir toplum olmuştur. Yazar, Atatürkçü düşüncenin

bir ideoloji gibi değişime kapalı kapsamlı bir manifesto olarak görmemekte, yeni ögelere ve çeşitlenmelere kapalı olmadığını, toplumu uzun dönemde kapalı bir düşünce sistemine esir etmeyi hedeflemediğini belirtmiştir. Toplumsal bir proje olarak bakıldığında; kapsam, tutarlılık ve hedefin azameti açısından ise ideoloji olarak görülebileceğini vurgulamıştır. Bu bölümü; Atatürk'ün taraftarı olduğu devletin ılımlı aşkın ve aynı zamanda geçici bir devlet olduğunu vurgulayarak sonlandırmıştır.

'Bürokratik Aşkıncılık' başlıklı dördüncü bölümde; 1950-1970 arası dönemin sonlarına doğru, cumhuriyetin ilk yıllarında kurulmuş olan aşkın devletin, zamanla bürokratik seçkinlerden ordunun eline geçmesi anlatılmaktadır. Detaylı bir şekilde Türkiye'deki sivil bürokratik yönetim geleneğinin dönüşümü, 1961 Anayasasının oluşturduğu devlet anlayışı incelenmiştir. 1961 Anayasasının liberal ve özgürlükçü yapısına rağmen devlet anlayışında katı aşkinci bir yönetim yaratması değerlendirilmiştir. Bu bölüme daha detaylı bakılacak olursa; Atatürk'ün savunduğu belli bir devlet kurumsallaşması vardır fakat bu model Atatürk hayattayken uygulamaya geçirilememiştir. Bahsedilen bu devlet modeli entelektüel ve sivil bürokratik seçkinler tarafından çarpıtılmıştır. Atatürkçü düşüncenin bürokratik yorumu Atatürkçülük olarak anlaşılmıştır ve bu da yazar tarafından gözden kaçırılan bir husus olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Atatürk'ün aklındaki devlet geleneği ile bürokratik seçkinlerin gerçekleştirmeye çalıştığı gelenek arasında önemli farklar bulunmaktadır. 1920'leri takip eden 20 yıl boyunca Türkiye'de sivil bürokrasinin prestiji artmıştır. Devlet hayatında bürokratik entelijansiyanın önemi artmış hem Atatürk'ün karizmatik yönetimi hem de Atatürkçü düşünce özsel anlamda rutinleştirilmiş ve bürokrasi tarafından ele geçirilmiştir. 1950 yılına kadar iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Atatürk'ün kültür devrimi projesinin hayata geçirilmesi için bir enstrüman olarak algılanmış, toplumu peşinden sürükleyecek bir partiye dönüştürülmemiştir. Parti ile bürokrasinin yakınlaştırılması stratejisinin sonucu olarak hükümet bürokratikleştirilmiş fakat bürokrasi, Atatürk'ün karizmatik gücünün mirasçısı olamamıştır. Türkiye'deki bürokratik seçkinler demokrasiyi salt batılılaşmanın bir alt boyutu olduğu için benimsemişlerdir. Araçsal bir devlet anlayışını aşkın bir devlet anlayışı yerine ikame etmeyi düşünmemişlerdir. CHP'nin 27 yıllık iktidarı 1950 yılına gelindiğinde sona ermiştir. İktidarı büyük bir çoğunlukla kazanmış olan Demokrat Parti (DP) yönetime geçmiştir. Türk siyasal hayatındaki ve iktidardaki bu değişiklik Yeşil Devrimin (yani çevrenin merkez üzerinde söz sahibi olmaya başlamasının) Türkiye'deki versiyonudur denilebilir. Demokrat Partililer iktidara ve bürokrasiye karşı halkı temsil ettiklerini iddia etmişlerdir. Fakat 1950 sonrası dönemde bu bürokratik kadroların seçkinci tavırları sonlanmamıştır. Bürokratik seçkinler ülkedeki halkı da siyasetçileri de demokrasi için yetersiz bulmuşlardır, ayrıcalıklı bir azınlığın isteklerini yerine getirmenin adeta aracı olmuşlardır, irrasyonel olan rasyonele tercih edilmiş, entelektüalizm terk edilmiş, siyasette akılcılıktan uzaklaşmıştır. Sözü geçen bürokratik seçkinler, demokrasinin ülkeye siyasetçiler tarafından değil bilim insanları tarafından yerleştirileceğini düşünmüşlerdir. 1960 yılında gerçekleşen askeri müdahalenin sebebi; ülkenin düzgün biçimde yönetilmemesi ve Atatürk inkılapları doğrultusunda idare edilmemesi olarak görülmüştür. Bu müdahalenin, demokratik usullere olan bağlılığının azaldığı hükümete karşı bir tepki olarak yapıldığı söylenmektedir. Amacın 'demokrasiyi yeniden kurmak' olduğu fikri hakimdir. 1950'lerde ordunun, bürokratik ve entelektüel seçkinlerin en önemli hedefleri otoriteryanizmin reddi, çoğunluğun mutlakiyetinin engellenmesi ve Atatürk ilkelerinin muhafazası olmuştur. 1961 Anayasası'nın bürokratik entelijansiyanın, Türk siyasal hayatının hem özsel hem de prosedürel kurallarını belirlemek için sarf ettiği son çaba olduğu söylenebilir. 1961 Anayasası ile sağlanması istenilen; sivil seçkinlerin siyasetçiler karşısında bir subap rolü üstlenmesi olsa da başarılı sonuçlanmamıştır. Çağdaş Türkiye Kemalist paradigmanın yetersiz kaldığı bir konuma gelmiştir fakat yerine başka bir görüş ikame edilememiştir. 1973 yılı ve sonrasında koalisyon hükümetlerinin iktidara gelmesi ile Cumhuriyet tarihinde benzeri görülmemiş bir biçimde memurların yerleri değiştirilmiştir. Bu durumun, sivil bürokratik seçkinlerin Türk siyasal hayatında oynadıkları rolün sonu anlamına geldiği söylenebilir. 1960-1970'lerde ordu; ülkenin siyasal hayatındaki ideolojik kutuplaşmayı kınamış ve 1971 Muhtırası ile siyasal hayata müdahale etmiştir. Bunu yaparken de kendisinin tarafsız ve partiler üstü kimliğini vurgulamıştır. Kitabın bu bölümünde, aşkın devletin sahipliği zamanla bürokratik seçkinlerden ordunun eline geçtiğini anlatılmaktadır. Detaylı bir şekilde Türkiye'deki sivil bürokratik yönetim geleneğinin dönüşümü incelenmiştir.

'Devlet ve Toplum' başlıklı beşinci bölümde özetle Türk siyasal hayatında varlık bulan koalisyon hükümetlerinin devlete bakış açısı el alınmakta ve ülkeyi darbeye götüren şartların neler olduğu incelenmektedir. Bu bölüme daha detaylı bakılacak olursa; Türkiye'nin demokrasi anlamında karşılaştığı iki soruna işaret edilmektedir. Bunlardan ilki; devlet seçkinlerinin çevreye karşı hoşgörülü olmayışı ikincisi; çevrenin meydan okuyucu bir tavırla aşırılaştırma eğiliminde olmalarıdır. Türk siyasal hayatı kendine özgü bir dinamikle gelişmiştir; egemen bir devlet ile siyasal hayatta etkin olmayan bir çevre adına harekete hazır siyasal seçkinler, karşı karşıya gelmiştir. Ayrıca Türkiye'de siyasal partiler ile toplumsal sınıflar arasında oldukça zayıf bir bağ bulunmaktadır. Toplumsal kesimlerin siyasal hayata etkin bir biçimde bulunmadığı ortamlarda ideoloji, tabiri caizse bir tür 'dolgu malzemesi' görevi üstlenmektedir. Bu görev bağlamında hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemi toplumsal yapısının benzerlikler gösterdiğine işaret edilmektedir. Modern Türkiye'nin toplumsal gelişimindeki temel eksikliklerden biri hem iktisadi anlamda hem de etik kaynağı olarak girişimci orta sınıfın bulunmamasından söz edilmektedir. Türk siyasal hayatında işlevsel bölünmeden çok kültürel bölünmeden bahsedilebilir. Türkiye'de var olan siyasal hayatı etkileyebilecek bir sivil toplum olmayışından kaynaklı girişimci orta sınıflar ağırlıklı bir siyaset örüntüsü gelişmemiştir. Demokrat parti döneminde ve sonrasında siyasal seçkinler; devlet ağırlıklı olan siyasal rejimi toplum değil de parti ağırlıklı siyasal rejime dönüştürmeye çalışmışlardır. Ülkenin siyasal hayatında dönem dönem krizler ile karşılaşılmasının temel sebeplerinden biri; Osmanlı Türk siyasal yapılanmasında siyasal etkinliğe sahip toplum kesimlerinin olmayışdır. Batıda karşılaşılan kentlilerin kendi imkanlarıyla kapitalist sınıfa dönüşmesi Osmanlı Türk toplumunda görülmemiştir daha sonra bu kesim, devlet eliyle gelişen bir gruba dönüştürülerek sermaye bakımından zayıf ve devlete bağımlı olarak kalmıştır. Türkiye'de uzun süre ekonomik katmanlar geleneksel olarak aşağılanmış ve alt düzeyde bir statüye sahip kalmış, ülkenin siyasal yapılanmasındaki konumlarını destekleyen bir tavır ve amaç geliştirememiş ve kamu çıkarını da gözetken sivil topluma dönüşmemiştir. Yazar, böyle bir sistem içerisinde Demokrat Parti'nin nasıl oluştuğu ve kullandıkları popülist politikaların neler olduğuna değinmiş demokratların aşkın devleti değil bürokratik seçkinlere muhalif olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin 1950-1960 yılları arasındaki siyasal hayatı, iki büyük siyasal parti arasında bitmek bilmeyen çekişmeden öteye gidemediğini ifade etmiştir. Zamanla Atatürkçü düşünce yıpranmaya başlamış, meşrulaştırıcı bir formül olan Kemalizm ve ilkelerinden olan halkçılık ve laiklik ilkeleri tartışılır hale gelmiş, devletçilik ve inkılapçılık ilkeleri tartışmaların ana konusu olmuş ve cumhuriyetçilik ile milliyetçilik ilkelerine karşı çıkmamıştır. 1960'lar boyunca Türk siyasal hayatı önemli değişiklikleri bünyesinde barındırmıştır. İktisadi kalkınma ile gerçekleşen köyden kente göç, beraberinde kentleşme, 1961 anayasasının sağladığı liberal siyasal ortam ve sonucunda gerçekleşen ideolojik bölünmeler sosyal, siyasal ve düşünsel alanda birçok değişimi beraberinde getirmiş siyasal bölünmeler yaşanmış ve siyaset arenasında önemli rol oynayan iki büyük siyasal parti siyasal hayatta varlık bulmuştur. Yine bu dönemde de bürokratik seçkinlik devam etmiş fakat bürokrasi eski ideolojik homojenliğini kaybetmiştir. 1973 yılından 1980 yılına kadar Türkiye koalisyon hükümetlerince yönetilmiştir ve bu dönemde sınırsız himayecilik ve nepotizm politikaları benimsenmiş, bürokratlar hiç olmadığı ölçüde yer değişimine mecbur bırakılmıştır. 1973 sonrasında Türk siyasal hayatında karşılaşılan; kutuplaşma, bölünme ve hükümetlerin kararlı bir şekilde davranmamaları olmuştur. Siyasi suikastler artmış ve bu durum gazetecilere ve profesörlere kadar uzanmıştır, etnik gruplar ve mezhepler arasında bölünmeler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türk siyasal hayatı kısır döngüye girmiş ve parti merkezli yönetim biçimi giderek aşırı araçsalcılığa sürüklenmiştir.

'Yeni Aşkın Devlet' adlı 6. bölümde; 1980 askeri müdahalesinin tarihsel arka planı, gerekçeleri, sonrasında nasıl bir siyasal durum ortaya çıkardığı detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Toplumda yaygın olan şiddetin, ekonomik çöküşün, Atatürkçü düşüncenin ana ilkelerinden biri olan sekülerizme karşı çıkan meydan okumadan kaynaklandığı gerekçeler arasında gösterilmektedir. Türk siyasal hayatında bir ihtilaf durumunda arabuluculuk rolü oynayabilecek herhangi bir sivil toplum ya da bürokratik yapı yoktur. Ordu, ara yapıların olmayışından kaynaklı oluşan boşluğu kendisinin doldurabileceğini düşünmüştür. 12 Eylül 1980'den önce generaller siyasetçileri kamu düzeninin ve kanunların hakimiyetinin sağlanması için görüş ayrılıklarını bir tarafa bırakmalarını ve konuya çözüm bulmak adına birlikte çaba göstermeleri noktasında uyarmışlardır. Zamanla ordu, genel çıkarı sadece kendisinin

gözetebileceğini düşünmüştür. Sonrasında gelen 1982 Anayasa'sı eski duruma kıyasla ordunun siyasal hayatta daha etkin bir rol oynamasını mümkün kılmıştır. 1980-1983 askeri rejimi önceki yönetim biçimini değiştirmiştir. Nihai amaç, kısmen aşkın devlettir. 1980 sonrası askeri rejimin karma bir sistem kurmaya çalıştığı söylenebilir. Kenan Evren, demokrasinin restorasyonundan bahsetmek yerine demokrasinin yeniden inşasına vurgu yapmıştır. Bu bölümde özetle; 1980-1983 düzenlemelerinin arkasında yatan temel düşünce; ordunun cumhuriyetin nihai koruyucusu olduğudur. Ordu, 1981 müdahalesi öncesinde Turgut Özal'ın mimarlığında geliştirilen monetarist iktisat politikalarını benimsemiştir. Türkiye'de demokrasi, batıda olduğu gibi tabandan gelişmemiş tam tersi tabana tesis edilmesine çalışılmıştır. Yukarıdan aşağı sağlanmaya çalışılan demokrasi anlayışı seçkinleri karşı karşıya getirmiştir ve bu seçkinler bir görüş birliğine ulaşmakta zorlanmışlardır. Sonunda asker, kalıcı demokrasinin yerleşebilmesi için çözüm üretme çabasına girmiştir.

'Sonuç-Gözlemler' başlıklı 7. bölümde; çalışmanın özetlenmiş olduğu ve çalışmadaki asıl amacın vurgulandığı söylenebilir. Bu çalışmadaki amaç, aşkın devlet geleneğinin etkisi altındaki bir ortamda siyasetin karşılaştığı güçlüklerin neler olduğunu ortaya çıkarmaktır. Fransız devletinin aşkın devlet konusunda en iyi örnek olduğu söylene de bu kavramın en iyi örneği Osmanlı-Türk devletidir. Osmanlı Türk örneği incelendiğinde; siyaseti etkileme gücü olan bir aristokrasinin ve girişimci orta sınıfın gelişmesine izin verilmemiş, din kurumu denetim altında tutulmuştur bu bağlamda temel bölünme hakim bir merkez ve kendi içinde parçalı bir görünüm arz eden çevre arasında olmuştur. Türkiye'de siyasi partiler işlevsel bölünmeler değil kültürel bölünmelerin hakim olduğu bir siyasi arenada faaliyet göstermişlerdir. Türkiye'de askeri müdahaleler demokrasinin ortadan kaldırılması için değil de siyasal hayata rasyonalite sağlamak ve demokrasinin istikrar kazanması için yapılmıştır. Eserde, Türk siyasal hayatındaki gelişmelerin önemli kilometre taşları yeniden yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu yorumlanma bağlamında şunlar söylenebilir; Atatürk geçici Aşkın devlet taraftarıdır, devleti önce TBMM sonra cumhurbaşkanlığı makamında yapılandırmaya çalışmıştır. Bu süre zarfında ise sivil bürokrasi ikincil konumda bırakılmıştır. Atatürk, önce seçkinleri daha sonra ise halkı eğitmeyi tercih etmiştir. Atatürk'e göre demokrasi tek bir liderin kişisel amaçlarına hizmet edecek keyfi bir yönetim değil genel çıkarın gözetilmesidir. 1980'lerin başlarındaki Türkiye halkı ise siyasal olgunluğa erişmiş ve ülkenin siyasal realitelerini daha iyi kavrayan bir durumdadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Kitap, Türk siyasal hayatının krizlerini; bütünleşme ve meşruiyet krizleri bağlamında incelemeyi amaçlamıştır. Osmanlı-Türk siyasal gelişiminin farklı dönemlerinde devletin hangi kişi ve/veya kurumlarda yapılandığını, devletin özelliklerini ve bu bağlamda devletin siyasal hayatı nasıl ve hangi boyutta etkilediği sorularına cevap aramıştır. Kitapta genel olarak aşkıncılık, ılımlı aşkıncılık, aşırı aşkıncı yönetim, araçsalcılık, ılımlı araçsalcılık, Osmanlı'nın aşkın devlet mirası, geçici aşkın devlet ve bürokratik aşkıncılık kavramları üzerinde durulmuştur. Yazara göre Türkiye'deki en büyük sorun; Atatürkçülüğün yanlış tanımlanıp yanlış yorumlanmasıdır. Bu sorunun da en büyük sebebi; bürokrasi olarak görülmektedir. Kemalist bürokrasiyi şekilci olması itibariyle eleştiren yazar felsefik bir yaklaşımla evrenselleştirme çabaları içinde bulunmuştur. Yani Atatürkçülüğün bir ideoloji değil bir dünya görüşü olduğunu savunmaktadır. Son olarak konuyla ilgili tek referans olarak bu kaynağın belirlenmesinin yetersiz olacağı ve konuya objektif bir bakış açısıyla yaklaşılmasına ket vuracağını belirtmekte fayda vardır.